Společnost pro technologie ochrany památek – STOP

Městská knihovna v Praze

Obnova fasád historických staveb

Potřeba aktualizace doktríny památkové péče

odborný seminář
realizován s finanční podporou Ministerstva kultury ČR

9. června 2016

Městská knihovna v Praze – Ústřední knihovna

Mariánské náměstí 98/1, Praha 1

Odborný garant semináře
Ing. arch. Miloš Solař, Ph.D.

Organizační garant semináře
Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, z.s., Valdštejnské nám. 3, 118 01 Praha 1,
Ing. Monika Najmanová, tel.: 730 850 950, e-mail: seminare@pamatky-stop.cz
Korespondenční adresa: STOP, Na Březince 1368/5, 150 00 Praha 5
http://www.pamatky-stop.cz

Mediální partner
Internetový portál PROPAMATKY; http://www.propamatky.cz/

Sborník přednášek
Redakce a korektury: Ing. Robert Gill, PhDr. Milena Gillová
Grafická úprava a DTP: Studio Cellula

Obsah

O smyslu semináře 4
Ing. arch. Miloš Solař, Ph.D., člen společnosti STOP

Fasády historických staveb. Nejviditelnější památková péče a otevřené otázky 11
PhDr. Zdeněk Vácha, NPÚ, územní odborné pracoviště v Brně

Problémy oprav historických fasád z pohledu projektanta 22
Ing. Pavel Jakoubek, Studio acht, spol. s r.o.

Význam materiálů a technologií při obnově památek 32
prof. RNDr. Pavla Rovnaníková, CSc., Fakulta stavební VUT v Brně

O čem je nutné hovořit v souvislosti s obnovou fasád. Témata k diskusi 38
Ing. arch. Miloš Solař, Ph.D., NPÚ, GŘ, oddělení garantů NKP

Kostel sv. Mikuláše v Praze na Malé Straně. Vstupní průčelí bylo obnoveno v roce 2003. Tato obnova dobře ilustruje skutečnost, že návrat ke staršímu stavu nemůže být za cíl památkové obnovy považován automaticky. V tomto případě byla východiskem obnovy dochovaná zažitá podoba.

O smyslu semináře

Ing. arch. Miloš Solař, Ph.D.,
člen Společnosti pro technologie ochrany památek – STOP

Co je smyslem semináře, jehož tématem je **Obnova fasád historických staveb – potřeba aktualizace doktríny památkové péče?** Vezměme to odzadu. Co je doktrína? Slovo doktrína nemá úplně dobrou pověst, protože je máme spojené se strnulostí, neživotností a autoritářstvím. Hanlivý význam připouští i slovník cizích slov, když říká, že doktrína může znamenat „strnulé neměnné učení". Volat po aktualizaci neměnného učení by ovšem byl protimluv. Primárně slovo doktrína označuje soustavu východisek, názorů, zásad a kritérií.

Architektonické dědictví se od běžné stavební produkce odlišuje kulturními hodnotami. Zatímco technické vlastnosti budov jsou objektivní a nejsou závislé na subjektu, který je měří, kulturní hodnoty objektivně, tj. nezávisle na pozorovateli, neexistují. Kulturní hodnoty jsou vždy spojeny se společenstvím, které je vnímá. Jaké kulturní hodnoty se vybaví při pohledu na památnou horu Říp člověku, který neví nic o českém národě ani o českých dějinách? Vazbu vnímání kulturních hodnot na určité společenství výslovně konstatuje i *Dokument o autenticitě* (Nara 1994), když říká: *Posuzování hodnot přisuzovaných kulturnímu dědictví se může lišit od jedné kultury k druhé, a dokonce i v rámci jedné kultury*. Jako ilustraci „odlišného" vnímání kulturního dědictví jiného společenství lze připomenout např. sochy Buddhů z Bámijánu (Afghánistán), které jsou prohlášeny památkou Světového dědictví UNESCO a které v roce 2001 rozstřílel Talibán. Nebo snahu Muslimského bratrstva zlikvidovat v Egyptě pyramidy. Ale pro nepěkné příklady nemusíme opouštět území dnešní České republiky. Připomeňme vypalování synagog v roce 1938 nacisty, nakládání s kulturním dědictvím po odsunutých Němcích nebo cílenou likvidaci sakrálních památek v období socialismu – viz např. výstava *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*.

Kulturní hodnoty mají význam pouze pro toho, kdo je vnímá. V rámci kulturního okruhu, který vnímá určitou hodnotu, není tato hodnota závislá na úsudku jednotlivce, ale je více či méně sdílená celým společenstvím. V rámci tohoto společenství ji lze definovat, popsat, vyjadřovat se k její přítomnosti, diskutovat o ní a do určité míry ji i poměřovat.

Vnímání památkových hodnot je zprostředkovanou reakcí. Ne nadarmo se říká, že jsme si hodnotu něčeho uvědomili až v okamžiku, kdy jsme to ztratili. Protože se realita mění, mění se i reakce společnosti, včetně vnímání toho, co je hodnotou. Tuto reakci dobře ilustruje postupné rozšiřování předmětu zájmu památkové péče. Od středověkých hradů a katedrál

k lidovému stavitelství, industriálnímu dědictví, kulturní krajině a architektuře druhé poloviny 20. století. Důsledkem je skutečnost, že vnímání hodnot se v rámci daného kulturního okruhu v čase vyvíjí a s ním se vyvíjí také představa, jak nejlépe přistupovat k obnově památek.

Poslední ucelenou a v českém prostředí sdílenou soustavu názorů na to, co má být cílem památkové obnovy a co přitom brát v úvahu, vytvořilo SÚRPMO v 80. letech 20. století.

S vědomím zjednodušení ji můžeme shrnout do následujících bodů:
- cílem památkové obnovy je vědecká rekonstrukce historické podoby,
- rekonstrukce musí vycházet z poznání, tj. před obnovou je třeba provést stavebně-historický průzkum,
- cílem stavebněhistorického průzkumu je nejen poznání stavebního vývoje, ale také vyhodnocení jednotlivých etap,
- nejhodnotnější stavební etapa se má stát východiskem návrhu.

Tato doktrína vyjadřovala v době svého vzniku převažující odborný názor (shodu). Ale v současné době již z mnoha důvodů nevyhovuje a je potřeba ji aktualizovat.

Při zpětném pohledu je třeba konstatovat, že připomenutá doktrína tak, jak ji praktikovalo ve své době SÚRPMO, některá témata opomíjela. Např. vztah jednotlivé památky k okolnímu prostředí nebo význam materiálů. V něčem byla již při svém vzniku překonaná. Např. v představě, že cílem památkové obnovy je automaticky návrat ke staršímu stavu. Připomeňme v této souvislosti, že Benátská charta již v roce 1964 v článku 11 říká: *Hodnotné přínosy všech dob, které přispěly k vybudování památky, mají být respektovány, dosažení jednoty stylu během restaurování nemá být cílem. Jestliže budova vykazuje více slohů na sobě navrstvených, pak obnažení stavu skrytého uvnitř je možno odůvodnit jen výjimečně a za podmínek, že odstraňované prvky představují jen malý zájem a že kompozice nově odkrytá je svědectvím vysoké hodnoty historické, archeologické nebo estetické a že stav konzervace bude možné považovat za postačující.* K některým sporným tématům se doktrína SÚRPMO nevyjadřovala. Např. ke sporu o povrchové úpravy kamenných konstrukcí a soch.

Je-li výše konstatováno, že památková péče je reakcí na měnící se realitu, pak je potřeba připomenout také změny, ke kterým od doby formulování doktríny SÚRPMO došlo. Byla hodnotově doceněna architektura nejen 19., ale i 20. století. Významně se prohloubilo poznání dějin staveb a jejich historických podob. Objevily se nové materiály, technologie a nové požadavky, se kterými se musí památková péče vypořádávat. Např. plastová okna nebo úpravy ve prospěch energetických úspor. V důsledku způsobu provádění obnov došlo, a pro obnovu fasád to platí obzvláště, ke zničení podstatné části autentických nálezových situací. Zatímco ve starších dobách se většinou fasády obnovovaly přidáním další vrstvy, pro dvacáté století je charakteristické odstraňování dochovaných vrstev, motivované ať už snahou odkrýt starší podobu, nebo důvody technickými. Výsledkem ovšem je, že fasád, které si uchovaly všechny vrstvy povrchových úprav od svého vzniku, zůstává již velmi málo.

Staly se vzácnými. V duchu smyslu památkové péče chránit před zánikem to, co přestává být samozřejmým a stává se vzácným, by měly být ještě existující dochované autentické situace vnímány jako památky mimořádného významu a důsledně chráněny. Souvisejícím problémem je požadavek stavebněhistorických průzkumů jako podkladů pro návrh obnovy. Jaký smysl má takové průzkumy opakovat po druhé, po třetí, po vté? V situaci, kdy po každém průzkumu a následné obnově fyzicky zaniká pramen, ze kterého lze informace o starších podobách stavby čerpat.

V případě fasád je vhodné vzít v úvahu také zkušenost více než 30 let trvající praxe, kdy je standardním řešením památkové obnovy nátěr mající ambici rekonstruovat starší barevnost. Úpravy fasád předcházející praxe jednobarevných řešení v zemitých odstínech vápenných nátěrů a omítek už v podstatě vymizely. Zatímco v sedmdesátých letech se vzdychalo nad jednotvárností a šedivostí fasád, v současné době se projevuje únava z přebarvenosti. V důsledku užívání dříve nedostupných výdobytků chemického průmyslu se navíc množí realizace křiklavých agresivních barevností, pro které se dobře hodí označení vizuální znečištění. Přirozenou reakcí je znovuobjevení výtvarné působivosti jednobarevných řešení a výtvarných kvalit tradičních materiálů, zejména vápna. Výchozí myšlenkou obnovy historických barevností fasád bylo věrohodně rekonstruovat v minulosti reálně existující výtvarné řešení. Barevnost byla chápána jako neoddělitelná výtvarná kvalita architektonického díla minulosti. Kolik realizací se této ideji alespoň blíží? Vědecké rekonstrukce byly vytěsněny pestrobarevnými variacemi poskládanými z výňatků navzájem nesouvisejících časových vrstev nebo nemajících vůbec žádnou vazbu k reálně existujícímu historickému stavu. Vícebarevnost se prosadila i v případech obnovy fasád, jejichž výtvarná kompozice předpokládá jednobarevnost. To je z hlediska památkové péče jako disciplíny mající chránit a prezentovat kulturní dědictví nonsens.

Velmi neblahé důsledky má kombinace barevných nátěrů omítek s pohledovým uplatněním druhotně odkrytého povrchu kamenných konstrukcí a soch. Tato zavedená a oblíbená praxe rezignuje na vše, co dělá architekturu architekturou a památkovou péči péčí. Ničí výtvarnou podstatu historické architektury a z uměleckých děl minulosti vytváří karikatury. Problém je nejen v ahistorickém a výtvarně znehodnocujícím způsobu prezentace architektonického dědictví, ale také v ničení historických povrchových úprav a jejich zbytků.

Pokud si nejsme jisti, proč by se soustava východisek, názorů, zásad a kritérií památkové péče měla aktualizovat, položme si otázku, co doktrínu SÚRPMO nahradilo? Co je tím obecným cílem, kterého se současná památková péče snaží dosáhnout? Jaký názor zohledňuje zkušenost a posun posledních 30 let?

Takový názor není k dispozici. Aktuální praxi je obtížné paušalizovat, protože absence sjednocujícího vnímání východisek, cílů a relevantních kritérií vede mimo jiné k roztříštěnosti. I výsledky, které lze považovat za výborné, vznikají spíše intuitivně, než aby byly podloženy myšlenkovým procesem vycházejícím z obecně sdílených kritérií. Nejčastěji však praxe vychází z přežívajících stereotypů.

Hlavním problémem stereotypů není to, že jsou mnohdy sporné, chybné, či je lze rovnou označit jako vandalismus (např. odstraňování originálních povrchových úprav či jejich zbytků). Podstatnější problém je v tom, že nahrazují proces formulace cílů zvažované obnovy. Proces, ve kterém bychom si měli klást otázky. V čem (konkrétně) je hodnota díla? Čeho a proč chci dosáhnout? Které souvislosti je potřeba brát v úvahu? Co zvažovaný zásah způsobí? Je takový zásah potřebný? Je přijatelný? Jaké alternativy jsou k dispozici? Co všechno je předpokladem realizace?

Představme si barokní sochu vytesanou z pískovce. V případě, že se má restaurovat, bývají návrhy na restaurování jak přes kopírák: zpevnit, vyčistit kámen, doplnit poškozenou nebo chybějící modelaci, retušovat. To je zavedený stereotyp.

Pokud o něm začneme přemýšlet, pak bychom si měli připomenout, že barokní pískovcové sochy byly v minulosti standardně opatřovány pohledovými povrchovými úpravami, které tvořily součást umělecké kvality díla. Byly tím, co bylo vidět. Tím, co divák vnímal. Podle souvislosti se jednalo o různé typy nátěrů, mramorování, zlacení, u architektonických článků i o omítání. Od sklonku 19. století se začala dosavadní praxe měnit. Nejprve došlo k rezignaci na obnovování dřívějších povrchových úprav, následně se dochované povrchové úpravy začaly cíleně odstraňovat. V důsledku toho se většina starších exteriérových kamenných soch dochovala v konstrukčním materiálu bez původní pohledové úpravy. Ale i na sochách, které byly v minulosti své originální pohledové úpravy zbaveny, se obvykle dochovaly – byť třeba v minimálním rozsahu – fragmenty svědčící o starší podobě.

Má-li se taková socha restaurovat, pak by první otázka měla znít, zda je to potřebné, protože restaurování je ze své podstaty vždy spojeno s výtvarnou interpretací. Zda by nebylo lépe do díla vůbec nezasahovat, nebo je spíše než restaurovat (preventivně) konzervovat. Tedy například, zda těžce poškozený originál není vhodnější ošetřit přenesením do chráněné pozice, než jej restaurovat v exteriéru. A u plastiky v depozitáři, jejíž kulturní hodnota může být právě v tom, že má dochovány všechny povrchové úpravy od svého vzniku, je taková otázka etickou povinností. Výtvarná interpretace sochy v depozitáři nebývá vyvolána konkrétní přímou potřebou. Restaurování přitom vypovídací hodnotu díla umenší nebo dokonce zničí, zejména pokud by proběhlo podle výše naznačeného stereotypu.

Pokud je restaurování potřebné, pak je potřeba si dále položit otázku, co a proč (!) má být jeho cílem. Cíl restaurování není a nemůže být samozřejmý, natož předem daný. Pokud socha tvoří součást architektonické kompozice barokní fasády a zadáním obnovy fasády je rekonstruovat historickou barevnost odpovídající barokní době, pak by restaurování takové sochy mělo být také spojené s obnovením barokní době odpovídající povrchové úpravy a barevnosti. Pokud má obnova fasády vycházet z nějaké mladší architektonické redakce, jejíž výtvarný koncept předpokládá prezentaci povrchu kamenných konstrukcí a soch, pak v této (jiné!) souvislosti bude cílem restaurování sochy logicky prezentace s pohledovým uplatněním povrchu kamene. V tomto případě je ale potřeba dát pozor na čištění. Jeho

důsledkem by neměla být likvidace případných fragmentů starších povrchových úprav. Čištění by mělo být prováděno tak, aby doklady starších úprav nezanikly a součástí restaurátorského zákroku by měl být také jejich průzkum a dokumentace. V případě uplatnění stereotypu se to nedělá, protože to nikoho ani nenapadne. Když čistit, tak čistit. Doplnění modelace je asi nesporné, ale o retuších je opět potřeba přemýšlet. Pokud se jedná o sochu na fasádě, východiskem její interpretace by měla být výtvarná kompozice fasády. Pohledově prezentovaný povrch kamene se špiní a časem černá. Barevné přizpůsobení oprav pak vede k načernění celé sochy. Důsledkem je nejen výtvarné poškození celé fasády, ale i pohledové znehodnocení dotčené plastiky. U zčernalé sochy vnímáme pouze siluetu, detaily vidět nejsou. Pokud chceme obnovit architektonickou úpravu fasády např. z první poloviny 20. století, pak by očištěné sochy měly být světlé (přirozená barva kamene). Odstranění černé krusty z povrchu kamenné sochy nebo prvku je mimořádně problematický zákrok, protože může znamenat odebrání i několika milimetrů původní hmoty. V případě sochy, u níž chceme pohledově prezentovat povrch kamene a potřebujeme, aby byla světlá, by retuš měla spočívat v barevném zesvětlení celé sochy. Zesvětlení přidáním barevné vrstvy je přijatelnější než zesvětlení dosažené odebráním originální hmoty.

Závěr rozboru naznačeného stereotypu můžeme shrnout takto: Navádí k restaurování i v případech, ve kterých to není žádoucí. Ignoruje ochranu a poznání historického originálu, jehož jsou povrchové úpravy či jejich dochované fragmenty součástí. V případě architektonických plastik ignoruje výtvarnou podstatu architektonického díla i požadavek jeho věrohodné prezentace. Automaticky předjímá jediné řešení, ačkoliv v konkrétních souvislostech by cílem restaurování mohlo nebo mělo být něco jiného, např. rekonstrukce nedochované barevnosti. Výtvarná interpretace sochy, která nevychází z individuálního posouzení konkrétní situace, ale ze stereotypního automatismu, může dílo výtvarně znehodnotit. V případě, že se jedná o architektonickou plastiku, může znehodnotit nejenom vlastní sochu, ale také celek architektonického díla.

Základním systémovým požadavkem potřebné aktualizace soustavy východisek, zásad a kritérií památkové péče je, aby se o formulaci zadání cílů obnovy začalo přemýšlet. A aby se tyto cíle nejen formulovaly, ale také zdůvodňovaly. Požadavek na to, aby návrh obnovy fasád vycházel z výsledků stavebněhistorického průzkumu a rekonstruoval nejstarší nebo nejhodnotnější stavební fázi, se může zdát bezproblémový. V případě gotického, barokně přestavěného kostela, jehož dochované fasády jsou výsledkem puristické úpravy z let 1874 až 1879 navržené významným českým architektem Josefem Mockerem, se ale dá předpokládat, že zdůvodňování, proč nemá být respektován dochovaný stav, nebude jednoduché a pravděpodobně (doufejme) povede k přehodnocení možného požadavku na regotizaci či rebarokizaci. Proto je zdůvodňování tak důležité. Podobně by asi vyžadovalo „zvláštní“ schopnosti zdůvodnit, proč se má obnovit autorské barevné řešení barokního průčelí navrženého vynikajícím barokním umělcem v zájmu adekvátní prezentace mimořádného díla barokní architektury, ale tento požadavek se týká pouze omítek, protože u kamenných konstrukcí na to nejsme zvyklí.

Potřeba aktualizace doktríny české památkové péče je obecná. Obecná diskuse je ale těžko uchopitelná. Diskusi o obecných kategoriích určitě prospěje, spojíme-li si je s konkrétními projevy. Obnova fasád se pro tento účel výborně hodí. Je to jeden z nejběžnějších úkolů památkové péče, se kterým má každý nějakou zkušenost. Navíc obnova fasád je důležitým tématem památkové péče. Hledat shodu v přístupu k obnově fasád má smysl samo o sobě. Co platí pro fasády, platí v určitém nadhledu pro obnovu památek obecně. Diskuse o obnově historických fasád tak bude zároveň příspěvkem k aktuálnímu názoru na obnovu památek obecně.

V souvislosti s aktualizací soustavy východisek, názorů, zásad a kritérií památkové péče si lze stěží představit názorové posuny jinými prostředky než diskusí a postupným hledáním shody. Změní se to, s čím se relevantní část odborné veřejnosti názorově ztotožní. Jeden seminář to určitě nevyřeší. V úvahu je potřeba vzít také to, že okruh osob, kterých se téma týká a jejichž zapojení je předpokladem, aby se v praxi opravdu něco posunulo k lepšímu, je široký. Jsou to vlastníci, jejichž úloha je při péči o architektonické dědictví rozhodující a nenahraditelná, jsou to profesionální pracovníci památkové péče, projektanti, technologové a materiáloví specialisté, výrobci stavebních materiálů, stavbyvedoucí, pracovníci stavebních úřadů, restaurátoři, řemeslníci a všichni další, kteří se o architektonické dědictví zajímají. V úvodu této předmluvy je připomenuta propojenost vnímání kulturních hodnot a společnosti, která je vnímá. Rezignace na zájem lidí, kteří architektonické dědictví vnímají jako součást a obohacení svého života, jako pozitivní hodnotu, o níž stojí za to pečovat, by byla začátkem konce nejen památkové péče, ale také vnímání kulturního významu památek.

Fasády historických staveb Nejviditelnější památková péče a otevřené otázky

PhDr. Zdeněk Vácha,
NPÚ, územní odborné pracoviště v Brně

Stavby komunikují se svým okolím prakticky výlučně svými fasádami, jež jsou současně – z důvodů přímého vystavení povětrnosti, tím, že zároveň tvoří ochrannou schránku toho, co je uvnitř (tedy lidí i věcí), a současně reprezentují – předmětem zvláštního zřetele ve fázi vzniku i pozdějších úprav, resp. památkové péče. Proto patří k nejčastějším úkolům památkové péče věnovat se fasádám a často, pochopitelně nesprávně, bývá podle toho i přednostně či výlučně posuzována.

Památková péče vznikla v 2. polovině 19. století jako *skutečná dcera historismu 19. století* (a *za jeho ilegitimní dítě* je považováno *restaurování*)[1] a jinde je konstatováno, že vzniká *do určité míry jako nemanželské dítě romantismu*.[2] Památková péče byla již dříve považována za *dítě historismu, vnouče romantismu, ze strany otce i děda dědičně zatížené a rovněž hříchy otců pronásledované do druhého i třetího pokolení*.[3]

Co je však důležité, a na první pohled málo zřejmé, stavitelství (architektura) a památková péče kráčejí od té doby vedle sebe, neboť mají podobné myšlenkové pozadí, jsou vždy „dětmi své doby" a nemohou překročit svůj pomyslný stín. Z uměleckého chtění *(Kunstwollen)* Aloise Riegla, zakladatele moderní památkové péče, se časem stalo něco jako *památkové chtění (Denkmalwollen)*, jak upozornil Georg Mörsch.[4] I pro naše země tedy platí, že *památková péče a ochrana památek nevznikaly ...před 150 léty působením intelektu, ale nastaly spíše jako osudové setkání pozdního romantismu s raným historismem*.[5]

Svár intelektu a emocí probíhá v památkové péči nadále a jeho nejviditelnějším kolbištěm jsou právě fasády. A nyní zcela pomineme skutečnost, že fasády jsou od doby „vynálezu" památkové péče hlavním polygonem pro technologické experimenty, často s fatálními důsledky; není tomu dávno, co „nejnovější a zaručeně kvalitní" nátěrové systémy plošně likvidovaly hektary historických povrchů stavebních památek. Chtějme věřit, že tomu dnes již tak není.

Ale zůstaňme u historických fasád z pohledu jejich ochrany. Max Dvořák, druhý z „otců zakladatelů" a koryfej památkové péče, tvrdí, že *zpravidla působí na jednoduchých stavbách co nejpříznivěji prostá šedá omítka na vnějšku...*,[6] což jako památkářský postulát, dle Ivo Hammera,[7] prozrazuje zároveň jeho poněkud odcizený vztah k polychromii

architektury. Podobně Vojtěch Birnbaum, žák Wickhoffův a Rieglův a pokračovatel „vídeňské školy“ v českých zemích, navazuje na téměř úplné přezírání barevné dimenze fasád historických staveb, když v roce 1920 ve svém příspěvku *K diskusi o barevnou architekturu* kupříkladu tvrdí, že *gotika na př. tak překypuje plastickou článkovostí, že by již žádného dalšího plus, ani barevného, nesnesla; barok zas proto ji nesnáší, že by tím byla tříštěna jeho snaha po soustředěné usjednocenosti, k níž především směřuje (mluvím ovšem stále o vnějšku – v interiéru může být každý sloh více méně barevný)*.[8]

To všechno souvisí nejen s estetikou historismu (jíž se ještě budeme věnovat) či s romantismem, k němuž tíhnul kupř. Riegl, ale neméně i s dobovou architektonickou produkcí. Výrazné barvy byly v době historismu považovány za *provincionální*, barvou Vídně kolem roku 1900 byla *temná šedá*; reakce následovala, zejména v období secese, kdy se paleta obohatila.[9] Je pravděpodobné, že „asketický“ vztah památkové péče druhé poloviny 19. století k barevnosti fasád pocházel z obecně přijímané normy, jež se projevila mimo jiné již dříve ve stavebních předpisech. §39 *Řádu stawení pro města královstwí Českého, a pro ssiré krage neb dědiny* z roku 1833 stanovuje: *K ulicy nab k náměstí obrácené průčelí (Fasade) neb zewnitřní pohled nowého stawení má býti prosté, k potření má gemná stegná barwa kamenowá se zwoliti, a nemá býti dowoleno, rozličnými gak se říká křiklawými barwami domy potírati, a protichutně ge ozdobowati*.[10]

Vídeňský stavební řád z roku 1859 též zakazuje *jakýkoli křiklavý nátěr budov* a stavební řád Bruselu z roku 1860 požaduje nátěry *světlými barvami ve shodě se vzorky uloženými na Úřadě veřejných staveb*. V Turíně děl mezi lety 1800–1850 pod rakouskou správou *Consiglio degli edili* systematicky nad plánováním barevnosti pro stavební činnost v celém městě, jež byla příkladně zkoumána, dokumentována a poté zčásti znovu obnovena.[11]

Manfred Koller dokonce hovoří o *barevné slepotě* dějin umění (z nichž vycházela určitá část památkářů, byť, jak víme, památkové péči 2. pol. 19. století prakticky na všech úrovních dominovali architekti a stavitelé), a to od doby „sporu o polychromii“ *(Polychromiestreit)* na počátku 19. století,[12] což dokládá mimo jiné tím, že ještě první profesor dějin umění vídeňské univerzity, olomoucký rodák Rudolf Eitelberger, nechal osobně odstranit historickou polychromii stěn v kapli sv. Barbory svatoštěpánského dómu ve Vídni *(Diese Farbenkruste wurde hinweggeräumt)*.[13]

Ale nezůstalo pouze u barev nátěrů a jejich regulace. U vídeňského parlamentu od Theophila Hansena (1872–1877) zakázala v roce 1879 stavební komise terakotové dekorace fasád (v té době již značně rozšířené) se zdůvodněním, že veřejným monumentálním stavbám přináleží mramor na rozdíl od užitných staveb (nádraží, továrny), jimž tyto odpovídají.[14]

Důležitý je však ještě jeden fenomén. Jak upozornil Friedmund Hueber, od doby, kdy Evropa „objevila“ antiku, tedy od renesance, a zejména právě v „gründerských dobách“ *základní pravidlo a tím i původ pro ztvárnění anebo působení náměstí či ulic vychází z pochopení města jako sledu volných prostranství s dlažbou jako podlahou a sumou navazujících fasád*

Obr. 1: Pohled na zástavbu Ringstraße ve Vídni (obraz Franze Alta z 80. let 19. století). Ilustruje tezi Friedmunda Huebera: *Základní pravidlo a tím i původ pro ztvárnění anebo působení náměstí či ulic vychází z pochopení města jako sledu volných prostranství s dlažbou jako podlahou a sumou navazujících fasád jako zdí, jež prostor vymezují a dávají mu svůj ráz a podobu.*

jako zdí, jež prostor vymezují a dávají mu svůj ráz a podobu. Principem je tedy uvažování v prostorech, ne v tělesech, což vedlo k oddělení, „odtržení" fasády od vnitřku stavby.[15] A jak dokládají dobové prameny, v této době, jež je v monarchii zároveň dobou konstituování památkové péče (*Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek* byla založena na sklonku roku 1850), dochází k zásadní proměně nahlížení na hodnoty architektonických památek, u jejíž kolébky nacházíme další významné osobnosti. Pro naše prostředí je rozhodující tzv. vídeňská škola dějin umění s osobností Franze Wickhoffa (1853 až 1909), jehož stěžejním přínosem pro dějiny umění i památkovou péči je především rehabilitace epoch vývoje umění (včetně moderny), které do té doby byly považovány za úpadkové či neplnohodnotné; paralelně probíhá tento proces v Německu, resp. ve Švýcarsku, kde Cornelius Gurlitt (1850–1938) a Heinrich Wölfflin (1864–1945) koncem 80. let publikovali stěžejní díla o baroku, do té doby prakticky zcela přehlíženém. To mělo rozhodující vliv i na památkovou péči, jež se přestala zabývat výlučně středověkem a rozšířila svůj záběr směrem k přítomnosti.

Tématem mimo jiné bylo kupř. *římské fasádní schéma* paláce Chigi-Odescalchi, jež se po roce 1690 stalo rozhodující nejen pro vídeňské palácové fasády, ale i pro české země.[16] Pro architektonickou tvorbu tohoto období zároveň platí, že *souhrnnou charakteristikou architektury našeho století je, že je zcela nezávislá na jakýchkoli stylech*, jak to v roce 1885 vyslovil Hans Auer, architekt a teoretik architektury, vídeňský spolupracovník Theophila Hansena.[17] Proces odklonu od vší stylové dogmatiky probíhá, jak již bylo řečeno, paralelně i v oblasti péče o památky. Zásadní změna diskursu potom nastala kolem r. 1900, kdy ve středoevropské památkové péči nastala výměna *paradigmat a dogmat* spojená s *generační výměnou*.[18]

A současně se začíná měnit i názor na soudobou architektonickou produkci (historismu), což se týká zejména plastických ornamentů fasád. Tato odmítavá tendence však nebyla bez

Obr. 2: Pohled do interiéru města Brna k roku 1644. Domy, patrně povětšinou ještě středověkého původu, mají jednoduché, vápnem líčené fasády bez dekorací.

předchůdců; již v roce 1804 Nicolas Ledoux (1736–1806), vůdčí architekt a urbanista francouzského klasicismu, tvrdí, že *ornamentální detaily jsou bez morální hodnoty a unavují oči*.[19] V té době však „reprezentace" pomocí přemíry dekoru, navzdory předchozí klasicistní umírněnosti, byla standardem a protipohyb nastal až jako reakce na zmíněné „odtržení" fasády a vnitřku staveb období neoslohů. Koncem 19. století se totiž zároveň vytvořil *topos o chudobě za zdobenými palácovitými fasádami nájemních domů* a tento přinášel argument proti ornamentice jako takové.[20] V roce 1860 hovořili zmíněný historik umění Rudolf Eitelberger a přední vídeňský architekt doby historismu Heinrich Ferstel o ornamentu na (vídeňském) nájemním domě jako o *reklamě* (sloužící k nalákání nájemníků, kteří dle bohatství fasády odhadují výhodnost investice); směrem ven měl být dům *skvělý*, ale když se vstoupilo dovnitř, nešlo říci než *Außen hui, Innen Pfui*. [21] Je pravdou, že za palácovitými fasádami vládly podmínky, jež v oblastech sociálního vybavení (tekoucí voda, koupelny, toalety), osvětlení či ventilace splňovaly spíše standard století předchozího. A v tomto světle je nutné vidět i odpor „moderních" architektů (Otto Wagner a jeho žáci atd.) k záplavě dekoru na fasádách reprezentačních tříd metropole, tak kontrastující se standardem bydlení; zde je nutno vidět prapříčinu přístupu k fasádním dekoracím jako ke *lži* (významný vídeňský urbanista a architekt Otto Wagner v roce 1896) či nazírání na ornament jako na *zločin* (Adolf Loos, 1908). A Loos již předtím (1898) hovoří o *lži* a *nemorálnosti*, když kolem přelomu staletí trh se stavebními materiály zaplaví sériově vyráběné prefabrikáty představující ušlechtilý materiál.[22]

Povědomí o této diskrepanci se však rodí pozvolna. Stavební předpis *Usidlovací patent pro pevnosti Terezín a Ples* z roku 1782, jako jeden z příkladů z našich zemí, velmi volně reguluje pojetí fasád, když stanovuje: §8/g) *uliční průčelí (fasády) domů mohou být provedena dle libosti a dobrého zednického způsobu a tyto ozdoby mohou být libovolné, jen ne vyčnívající přes okraj (půdorys), ty, které zabraňují výhledu, nejsou povoleny, ale živnostenská nebo jiná označení jsou povolena nad dveřmi každého domu formou nápisu*.[23]

V díle *Moderní architektura* vydaném roce 1896, z něhož je citováno výše, píše Otto Wagner: *Nájemní dům, jenž se honosí nemotivovanými risality, věžemi a kopulemi nebo se vypíná pod maskou paláce, nosiče, jež mají tvary kamenné, jsou však ze zinku a ničeho nenesou, atd., to vše působí stejně zpozdile, neboť jsou to právě umělecké lži*[24], a pokračuje v kritice architektury, jež *...se snaží slabosti zakrývat lží. Do té kategorie náležejí přeplněné fasády nájemních domů, o nichž již byla řeč...*[25]

Jen na okraj: o ornamentech fasád odlitých z cementové masy (tzv. románský cement) se hovoří ve Vídni již v roce 1847,[26] bohatá dekorace obytného domu Klein a Wiener ve Vídni byla současně možná *v ekonomickém ohledu jen tím, že ozdoby stály málo tím, že byly vyhotoveny jako cementové odlitky*, píše roku 1847 Ludwig von Förster, architekt, hlavní tvůrce koncepce vídeňské Ringstraße a současně vydavatel v té době prestižní *Allgemeine Bauzeitung*.[27]

A zpětně lituje v roce 1898 Adolf Loos *chudáka* Heinricha Ferstla, že celé části fasády (Univerzity) vyhotovené z cementových odlitků musel *přitloukat hřebíky*.[28] Ve 40. letech současně začíná masová produkce rakouských terakotových výrobků, jež však byly distribuovány do značné části monarchie. Pohledová, tedy neomítaná cihla jako architektonický prostředek se na vídeňské Ringstraße objevuje prvně na (dnes již neexistujících) budovách kasáren Františka Josefa (1854–57) a o něco později, v 70. letech 19. století, hovoří již Ferstel v souvislosti s využíváním cihelných pohledových zdí (což jednoznačně souviselo též s ekonomikou stavění) jako o *našem národním zdivu*;[29] Ferstel takto postavil na brněnské okružní třídě v letech 1862 až 1868 kostel pro německé luterány a německý architekt a pedagog August Prokop 1867 tamtéž známou tělocvičnu (Turnhalle) pro německý tělocvičný spolek.

Fasády sice nebyly ještě žádným tématem pro Vitruvia († cca 25 př. n. l.), s drobnou výjimkou průčelí monumentálních chrámů,[30] o to více však byly estetické pláště staveb tématem renesančních architektů, z nichž se prominentní část zabývala i teorií architektury.

Obr. 3: Brno, brněnská „Ringstraße“ (Okružní třída) na pohlednici z roku 1906. Monochromní kulisy fasád, navazující na vídeňský koncept. Vpravo „Červený kostel“ s pohledově uplatněnou cihelnou konstrukcí, projev „německé“ architektury.

Fasády však byly od počátku nositeli celé řady funkcí. Ty utilitární již byly zmíněny, existují však i další. Červená barevnost, tedy barva císařských hradů, je kupř. interpretována jako *symbolická úprava fasád hradních staveb štaufského období* (1138–1254), středověké bosované kvádry měly být výrazem *sebevědomí rytířských stavebníků)*[31] a ještě v 17. století měla vyvolat malovaná rustika *(šedá v šedé)* dle dobových pramenů dojem *statečnosti a heroického vzezření*;[32] barvy fasád měly mít i apotropainí funkci (kupř. bleděmodrá). Komunikace fasády s jejím pozorovatelem měla však i subtilnější polohy. Na fasádách se objevovala symbolická či alegorická zobrazení (na vídeňském Hasenhausu se objevil nejrozsáhlejší cyklus nástěnných maleb „převráceného světa" se zajíci, jelikož v něm sídlil hlavní správce císařské zaječí honitby – *Haspelmeister*), ale též propagandistická témata. Mohl se zde odehrávat i konfesní boj, jak tomu bylo kupříkladu ve Vídni: jezuité dostávají roku 1623 od císaře Ferdinanda II. pod svou kuratelu teologickou a filozofickou fakultu a v bezprostřední blízkosti univerzity vzniká následně na fasádě domu Bäckerstrasse 12 malba – kráva s nasazenými brýlemi zde hraje vrhcáby (tric-trac) s vlkem, mezi nimi stojí postava kožešníka s plácačkou na mouchy, součástí scény byli ještě myslivec se psem a moucha (kráva byla obrazem katolicismu).[33]

Někdy před desítkou tisíc let vznikala první protoměsta, v nichž se postupně formulovaly principy prostorového uspořádání, dislokace funkcí a též samotného stavitelství, tedy později architektury. Mikrokosmos těchto sídel měl řadu specifik, jež se prokázala pro lidské komunity (alespoň v některých částech světa) jako vývojově přínosná, nemluvě o lepší možnosti obrany obyvatel; nezapomeňme, že v Evropě dochází k velké vlně bourání městských hradeb až v 19. století. Fasády byly hlavními prostředky komunikace s okolím a nositeli specifického poselství. Jejich vzezření, zejména budov s ambicí nad rámec utilitarity, souviselo se záměrem stavebníka i stavitele vyjádřit své postavení či vkus; později, v baroku, se z toho vyvinula triáda: architekt – stavebník – stavitel.[34]

Obr. 4, 5: Brno, nájemní dům Moritze Kellnera z roku 1871 na Moravském náměstí / Joštově třídě, nyní Nejvyšší správní soud. Obr. 4: Na pohlednici z roku 1906. Fasáda je monochromní, což odpovídá koncepci prakticky všech staveb brněnské „Ringstraße" (Okružní třída). Obr. 5: Absolutním nepochopením architektury i kontextu vznikla r. 2006 dvoubarevná redakce, plná neladu; vyznění architektury bylo deformováno a těžce poškozeno.

Již v antice vznikají *kánony*, jimiž je poměřována „krása“ stavby, tedy kompatibilita s dobovými představami o harmonii, jež byla hledána nejen v přírodě, živé i neživé, ale právě též v dílech lidských. Ostatně tato harmonie byla hledána a nalézána kupř. ve světě rostlin a přenášena v podobě ornamentů (kupř. akantu) na stavby, jež měly tuto krásu přebírat. U nás vyvrcholila jeho obliba v architektuře a řezbářství někdy kolem roku 1700, tedy více než dvě tisíciletí po jeho „vynálezu“.

Identita se však nevázala pouze na jednotlivosti, ať již stavby či veřejné prostory, ale i na celé *ensembly*, tedy soubory tvořené souhrnem individuálních prvků, přičemž tato suma jednotlivostí vedla k nezaměnitelnému, a tedy vždy identifikovatelnému výsledku celku.

Jednou ze základních pracovních metod práce památkové péče by měla být věrohodná interpretace památky, jež se na první pohled odehrává na fasádě, resp. celých uličních frontách, blocích atd. Dokonce se setkáváme s názorem, že památková péče se *snaží definovat kánon, v němž se bude soudit o hodnotě či ne-hodnotě v našich dějinách*, což údajně vyvolává mj. nedorozumění a nedůvěru. A čím dál tím víc architektů údajně v současnosti projevuje náchylnost k *neohistorismu... a neštítí se adorovat svým přístupem 19. století*.[35]

Jaká má být tedy „inscenace“ (pojem Brülls) památek, zejména fasád, aby obstála u tohoto soudu? Alfons Huber ve své v roce 1994 publikované stati nazvané *Lze „objektivně správně“ restaurovat?*[36] vyslovil názor, že sice existuje vědecky objektivizovaný nález, ovšem neexistuje *objektivně „správné restaurování“* (prezentace); *každé restaurování nutí při interpretaci díla se rozhodnout* pro jeho určitý aspekt. A zejména varuje před ztrátou patiny jako nositele výrazu na jedné straně, i před opakem – *vzýváním estetiky rozpadu*.

Tendence ahistorické, tedy výsostně subjektivní inscenace vzhledu historické architektury, hlavně fasád (tak, jak to sice nikdy nebylo, ale hlavně „staročitně“ působilo), je však, a to i v současnosti, „spodním proudem“ naší památkářské reality. Bylo na to upozorněno již dříve, když Michal Panáček hovoří o *vytvoření klamného a nesmyslného obrazu památky*, kdy *pod tíhou flekatosti, chaosu, nesouladu se bortí základní vrstvy stavby, neexistuje kompozice nebo rozvržení fasád*.[37] To je to, před čím varuje Wilfried Lipp (2007) a co nazývá *novým synkretismem památkové péče*, preferujícím *vzniklý stav* a *nové smíšené stavy*, které *nikdy nebyly historické*. Tedy to, co vede ke *stylizaci historických vrstev, staví vedle sebe a dohromady historické stavy, „okna“ do minulosti, fragmenty..., s níž se sama památková péče stává uměním koláže*. Výsledkem může být *čistý preparát*.[38] Holger Brülls (2000) hovoří potom o nebezpečí *umělé inscenace fragmentů* a o *didaktických manévrech*, na jejichž konci stojí *archeologické puzzle, historický preparát a poučná mrtvola*.[39]

Protipóly *purismus* i *synkretismus* mají společnou tradici, jež přežívá z doby historismu (a tedy i doby konstituování památkové péče), a patrně – zejména na fasádách – definují i šíři dnešní situace. Když k tomu přidáme v našich podmínkách i dichotomii (či spíše památkářskou schizofrenii) „nový fasádní nátěr“, ale „starý kámen“, je těžko definovat nějaké společné

Obr. 6: Hrad Lipý, aplikace přístupu označovaného Wilfriedem Lippem jako *nový synkretismus památkové péče*, preferující stavy, které *nikdy nebyly historické* a výsledkem může být *čistý preparát*. Holger Brülls hovoří potom o nebezpečí *umělé inscenace fragmentů a o didaktických manévrech*, na jejichž konci stojí *archeologické puzzle, historický preparát a poučná mrtvola*.

ideové východisko. Od doby, kdy bylo zřejmé, že se Václav Wagner v rámci svého uvažování o památkách hlásí k Mukařovského strukturalismu, je mnohé znejasněno, zastřeno; jaké myšlenkové, či dokonce filozofické pozadí měla však „památková obnova" Domu U zvonu na Staroměstském náměstí v Praze? A kde potom zůstal cit pro urbanistický kontext (anebo schopnost jeho elementárního pochopení), bez něhož nelze na jakoukoli změnu fasády v historickém prostředí nahlížet. Pud k prezentaci nálezů *(analytické chtění?)*[40] vede nejednou k tomu, že analytická prezentace nálezů ze stavby dělá (Brülls) *model 1:1 stavebního průzkumu a restaurátorských technik*.[41] Nemluvě o nepoměrně vyšší náročnosti, dodavatelské i finanční, údržby (tedy nutnosti opakované konzervace) a zvýšeném riziku ztrát autenticity, jednoduše proto, že každým, byť odborným zásahem, je originál umenšen.[42] A opět: nemluvě o praxi, že k opravám se přistupuje převážně, až jsou poškození vážná, ztráty nevratné. Zde již nejde v přístupu k fasádám historických staveb jen o svár mezi racionalitou a emocí, kdy někdy má navrch ochrana substance a jindy jakkoli (subjektivní) estetické hledisko, zde jde již o etiku památkové péče a její součásti – restaurování.

Naše stavební památky, včetně fasád, jsou nejčastěji výsledkem vrstvení úprav a oprav, a takto je k nim nutné přistupovat. Na fasádách s okenními výplněmi z 20. století, novými střechami a komíny atd. nemůže být „věrohodná" inscenace baroka rekonstrukcí již dávno zaniklé barevnosti či struktury omítek (při téměř automatickém ponechání „odřeného" kamene architektonických článků či skulptivní dekorace), a navíc ponejvíce ve zcela změněném kontextu okolní zástavby, celých čtvrtí. A naše „gotické" chrámy, včetně těch nejprominentnějších, jsou od své středověké podoby vzdáleny na dlouhé míle (to však platí kupř. i pro hrad Karlštejn); jde zpravidla o puristickou / romantickou redakci pláště a jakékoli snahy o navracení do domnělé „původní" podoby jsou marné, karikující; je k nim nutné přistupovat, ať se nám to líbí či ne, vždy jako k rezultátu „památkářského chtění" předminulého století, v němž je dnes jejich skutečná „nejvyšší míra autenticity". Památková péče má chránit hodnoty, ale nevládne strojem času! Nelze přece fasádám určeným výhradně pro působení prostřednictvím hry světla a stínu, tedy monochromním, vnucovat dvou- či vícebarevnost, neboť rozjitřené smysly našich současníků něco takového přímo vyžadují! Nemenší pozornost musí být věnována i stavbám moderny, dokonce celým městským čtvrtím a sídlištím – za všechny lze jmenovat urbanistické komplexy Bruno Tauta

Obr. 7, 8: Telč, domy čp. 54 a 55 na náměstí. Obr. 7: V období kolem roku 1900 (archiv NPÚ, ÚOP v Brně). „Rostlý" stav je výsledkem postupných úprav fasád objektů, zatím ještě bez „památkářského chtění". Pilíře domu čp. 55 (vlevo) jsou ještě líčené vápnem a tvoří s fasádou jeden celek, stejně tak jsou výrazově součástí fasády domu čp. 54. Obr. 8: V roce po památkové obnově někdy v období protektorátu (čp. 55) a v letech 1952–53 (čp. 54) na fotografii z roku 1953 (archiv NPÚ, ÚOP v Brně). „Návrat" k renesanční podobě. Okna v atice domu čp. 54 byla zrušena, okenní výplně „T" (tedy „secesního" typu) nahradily na „renesanční" fasádě předchozí šestitabulkové v líci. Kámen pilířů obou domů byl „očištěn", čímž se pilíře od celkového obrazu fasády oddělily. Tento stav přetrvává v Telči, MPR a součásti světového kulturního dědictví UNESCO, na absolutní většině domů s podloubím dodnes.

s podstatnou barevnou komponentou (sídliště Carl Liegen v Berlíně je od roku 2008 součástí světového kulturního dědictví UNESCO);[43] potlačením této často nezvyklé a mimořádně intenzivní barevnosti či rezignací na její rehabilitaci (v případě zániku v důsledku utilitarismu či nepochopení) by opět došlo ke zničení celé jedné dimenze moderní architektury a jejímu památkářskému „znevěrohodnění". A tzv. tvrdé, probarvené omítky moderny včetně teraca nebyly koncipovány pro krycí nátěr, stejně jako fasády z tzv. románského cementu. Atd.

Na závěr téměř deset let starý bonmot Petra Kotlíka, dlouholetého předsedy Společnosti pro technologie ochrany památek – STOP: *Platí-li pořekadlo, že šaty dělají člověka, myslím, že stejně tak platí, že fasáda dělá stavbu.*[44] Péče o fasády tedy vždy byla a bude „nejviditelnější památkovou péčí", která je též nejčastěji hodnocena a souzena.

Poznámky

1. Citát ze stati Georga Dehia Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert (1905); publikováno v HUSE, Norbert (Hrsg.). *Denkmalpflege: Deutsche Texte aus drei Jahrhunderten*. München: Beck, 1996, s. 141. ISBN 3-406-40544-4.
2. BRÜCKLER, Theodor. *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger: Die „Kunstakten" der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*. Wien: Böhlau 2009, s. 50. ISBN 978-3-205-87306-0.
3. Citováno z projevu Paula Clemena: CLEMEN, Paul. Entwickelung und Ziele der Denkmalpflege in Deutschland. In *Gemeinsame Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz, Salzburg 14. und 15. September 1911: Stenographischer Bericht*. Berlin: Wilhelm Ernst & Sohn, 1911, s. 51–64.; *Entwickelung und Ziele der Denkmalpflege in Deutschland*. [cit. 20. 5. 2016]. přístupné na: http://www.denkmaldebatten.de/fileadmin/dateien/Download-Materialien/P._Clemen_-_Entwickelung_und_Ziele_der_Denkmalpflege.pdf
4. Citováno z EULER-ROLLE, Bernd. Der „Stimmungswert" im spätmodernen Denkmalkultus – Alois Riegl und die Folgen. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 1/2005*, Wien: Verlag Berger – Horns, 2005, s. 27–34. ISBN AUT 0029-9626.
5. BRÜCKLER, Theodor. Cit. v pozn. 2, s. 6.
6. DVOŘÁK, Max. *Katechismus památkové péče*. Praha: Státní ústav památkové péče, 1991, s. 39. ISBN 80–86234–09–6.
7. HAMMER, Ivo. Die malträtierte Haut. Anmerkungen zum Umgang mit verputzter historischer Architekturoberfläche. In *Beiträge zur Erhaltung von Kunstwerken 7, hrsg. vom Restauratoren Fachverband RFV, der Hochschule für Bildende Künste Dresden und dem Restauratorenverband Sachsen*. Berlin: 1997, s. 14–23, Artikel-Nr. 241404BB.
8. BIRNBAUM, Vojtěch. K diskusi o barevnou architekturu. In *Listy z dějin umění*. Praha: 1947, s. 324.
9. HUEBER, Friedmund. *Farbgestaltung historischer Fassaden in Wien. Werkstattberichte der Stadtentwicklung Wien (Nummer 85)*. Wien: 2008, s. 40. ISBN 978-3-902576-04-0.
10. Citováno podle NOVOTNÁ, Dana. *Městské stavební řády. Kritická edice pramenů stavebního práva s komentářem a příklady aplikace*. Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2011, s. 70. ISBN 978-80-86752-92-1.
11. KOLLER, Manfred. „Steinfarbe" und „Ziegelfarbe" in der Architektur und Skulptur vom 13.–19. Jahrhundert. Teil 3: Quellen und Befunde für das 19. Jahrhundert. *Restauro 3 April/Mai*, 2003, s. 189–190. ISSN 0933-4017.
12. KOLLER, Manfred. Material und Farbe in der Architekturoberfläche – Begriffe und Bedeutung. In *Historische Architekturoberflächen. Kalk, Putz, Farbe. Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege*. München: 2002, s. 117. ISBN 3-87490-733-3.
13. KOLLER, Manfred. „Diese Farbenkruste wurde hinweggeräumt". Die einstigen Farben des Wiener Stephansdomes. *Restauro 2004*, s. 118–124. ISSN 0933-4017.
14. KOLLER, Manfred. Cit. v pozn. 11, s. 190.
15. HUEBER, Friedmund. Die Ringstraßenzone und dern schädliche Verfremdung. *Steine Sprechen*. Nr. 147/148 (Jg. LIII 1/2) 2014, Wien: Verein für Denkmal und Stadtbildpflege, s. 6. ISSN 0039-1026.
16. MELTERS, Monika. *Innovation und Imitation: die Architektur der >noblesse de robe< und ihr europäischer Modellcharakter*, s. ž, [cit. 20. 5. 2016] dostupné na http://www.kunstgeschichte-ejournal.net/125/1/Text_Melters_fertig.pdf
17. BERRY, Duncan J. Hans Auer and The Morality of Architectural Space. In JOHNSON, Deborash J. a OGAWA, David ed. *Seeing and Beyond*. New York: 2005, s. 149–184. ISBN 0-8204-7084-8; stať Hanse Auera Moderne Stylfragen (Allgemeine Bauzeitung – 50 (1885); s. 19–27) [cit. 20. 5. 2016] dostupná na http://www.cloud-cuckoo.net/openarchive/Autoren/Auer/Auer1885.htm
18. BRÜCKLER, Theodor. Cit. v pozn. 2, s. 13.
19. KOLLER, Manfred. The decorative in urban Vienna. *Studies in Conservation*, vol. 58, no. 3, s. 170. ISSN 0039-3630.
20. VEIGL, Christa. Gründerzeitlicher Wohnbau in Wien, Berlin, London und Paris. Differenz der Metropolen in Bauschmuck und Wohnkomfort aus der Sicht der Architektur- und Bauzeitschrift „The Builder", 1843–1914. In *Wiener Geschichtsblätter 61*. Wien: Verein Für Geschichte der Stadt Wien, 2006, H. 4, s. 15. ISSN 0043–5371.
21. VEIGL, Christa. Cit. v pozn. 20, s. 42.

22. LOOS, Adolf. Die Potemkinische Stadt (1898), [cit. 20. 5. 2016] dostupné na https://de.wikisource.org/wiki/Die_Potemkinsche_Stadt; Manfred Koller poukazuje na skutečnost, že v letech 1893–1896 Loos pobýval ve Spojených státech amerických, kde se nepochybně seznámil s esejí Louise Sullivana *Ornament in Architecture*, v němž v roce 1892 požaduje se načas ornamentiky staveb zříct. KOLLER, Manfred. Das Decorum von Wien – Vergangenheit ohne Zukunft? *Steine Sprechen. Nr. 147/148* (Jg. LIII 1/2) 2014, s. 33. ISSN (AU)0039-1026).
23. Citováno podle NOVOTNÁ, Dana. *Městské stavební řády*. Cit. v pozn. 10, s. 253.
24. WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Praha: Laichter, 1910, s. 31.
25. WAGNER, Otto. Cit. v pozn. 24, s. 66–67.
26. VEIGL, Christa. Ornamente für die Ewigkeit. In *Wiener Geschichtsblätter 64*. Wien: Verein Für Geschichte der Stadt Wien, 2009, H. 3, s. 22. ISSN 0043-5371.
27. VEIGL, Christa. Cit. v pozn. 26, s. 22.
28. VEIGL, Christa. Cit. v pozn. 26, s. 27.
29. VEIGL, Christa. Cit. v pozn. 26, s. 30.
30. VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953, s. 57.
31. REINHARDT, Holger. Zum Dualismus von Materialfarbigkeit und Fassung an hochmittelalterlichen Massivbauten. Neue Befunde aus Thüringen. In *Burgen und Schlösser in Thüringen*. Vol. 1, 1996, s. 70–84. ISSN 1436-0624.
32. KOLLER, Manfred. Material und Farbe in der Architekturoberfläche – Begriffe und Bedeutung. In *Historische Architekturoberflächen. Kalk, Putz, Farbe*. München: 2002, s. 117. ISBN 3-87490-733-3.
33. PRASCHL-BICHLER, Gabriele. *Alltag im Barock*. Graz-Wien-Köln: 1995, s. 30. ISBN 3222123179; k tématu též VÁCHA, Zdeněk. Nástěnná malba průčelí domu čp. 35 v Nedvědici a její historický a konfesijní kontext. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebněhistorický průzkum, 2013, s. 23–32. ISBN 1803-0777978-80-87170-31-1; k vídeňskému Hasenhausu viz *Hasenhaus*, [cit. 20. 5. 2016], dostupné na https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Hasenhaus
34. LORENZ, Hellmut. Kunstgeschichte oder Künstlergeschichte – Bemerkungen zur Forschungslage der Wiener Barockarchitektur. *Artibus et Historiae, Vol. 2*, No. 4 (1981), s. 99–123. ISSN 0391-9064.
35. RAUTERBERG, Hanno. ECHT / UNECHT – Über die Zukunft der Denkmalpflege in den Zeiten der Künstlichkeit. *Die Denkmalpflege 1/2002*, Deutscher Kunstverlag, s. 12–14. ISSN 0947-03; též *kunsttexte.de 1/2001*, s. 13., [cit. 20. 5. 2016], dostupné na http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/download/denk/rauterberg.pdf
36. HUBER, Alfons. Kann man >objektiv< richtig restaurieren? *Restauro. Zeitschrift für Kunsttechniken, Restaurierung und Museumsfragen*, *1994/ 2*, s. 118–124. ISSN 0933-4017.
37. PANÁČEK, Michal. Východní brána hradu v České Lípě – „Waterloo" konzervátorsko-restaurátorské metody obnovy sgrafitových fasád. In ŘÍHOVÁ, Vladislava (ed.). *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009, s. 111–120. ISBN 978-80-7395-228-0.
38. LIPP, Wilfried. *Kultur des Bewahrens: Schrägansichten zur Denkmalpflege*. Wien: Böhlau Verlag, 2007, s. 63, 65. ISBN 3205776631.
39. BRÜLLS, Holger. Präparieren statt konservieren? *Restauro 1/2000*, s. 27. ISSN 0933-4017.
40. BERRY, Duncan J. Cit. v pozn. 17, s. 169. Upozorňuje, že pojmu *Kunstwollen* (Riegl) předcházel pojem *Kunsttrieb* (tedy „umělecký pud"), který používal již Gottfried Semper; dříve je ale zaznamenán u Johanna Gottfrieda Herdera (1774).
41. BRÜLLS, Holger. Cit. v pozn. 39, s. 27.
42. Na tezi kolegy Miloše Solaře *památky je nejvhodnější udržovat materiály a prostředky, kterými vznikly nebo kterými byly udržovány po rozhodující dobu své existence. Pouze použitím tradičních materiálů a tradičních postupů lze historické stavby obnovovat, aniž by se měnil jejich architektonický výraz* není nutné nic měnit či doplňovat.
43. BRENNE, Winfried. *Farbe bei Fassaden des Neuen Bauens und der Moderne. Kolorystyka zabytkowych elevacji od średniowiecza do wspótnosci. Historia i konservacja. Krajowy ośrodek badań i dokumentacji zabytków*. Warszawa: 2010 (Laura Bakalarska red.), s. 225–236. ISBN 978-83-929119-9-9.
44. KOTLÍKOVÁ, Olga ed. Oprava fasád historických budov. Sborník přednášek z odborného semináře Společnosti pro technologie ochrany památek. *STOP*, 2007, s. 3.

Problémy oprav historických fasád z pohledu projektanta

Ing. Pavel Jakoubek,
Studio acht s.r.o.

Obnova fasád historických objektů – její příprava a realizace – je komplexní úlohou, do které spadají činnosti uměnovědné, umělecké, ekonomické a technické včetně řešení všech konstrukčních a provozně-technických problémů v souvislosti s platnými normami a předpisy. Může vyústit jen v dočasné oprášení dosavadního stavu, ve snaživou obnovu quasipůvodního vzhledu, která dodržuje striktní pokyny památkáře a vychází z právě převládajících estetických a technologických pouček panujících v památkářské obci, jindy je to exhibice nápadů ambiciózního investora a architekta a konečně někdy se povede citlivá rehabilitace památky. Výsledek nezáleží jen na schopnostech a znalostech architekta, ale na schopnosti všech zúčastněných zainteresovaných stran (investor a uživatel, orgány státní správy a mezi nimi zejména památkáři, dodavatel stavby a všichni jeho spolupracovníci) být poučenými a poučitelnými partnery, navzájem slyšet požadavky a argumenty druhých a nacházet společně řešení problémů.

Role projektanta by měla spočívat v koordinaci všech stanovisek, zájmů, ale také technických požadavků při přípravě, poté i při postupu a směrování pracovních činností v realizační fázi obnovy. Úspěšnost této činnosti je životně důležitá pro zachování historických konstrukcí a materiálů, případně pro jejich pokud možno autentickou obnovu. Obecně je uznáváno, že je přitom vhodné užívat v maximální míře tradiční technologie a materiály, které ke kýžené autenticitě pomáhají už ze své podstaty. Realita bývá různá.

Obr. 1: Praha, kostel sv. Jindřicha. Příklad puristicko-analytické úpravy fasády, která je tradičně respektována i dnes bez ohledu na stav kamene a sporné pohledové vyznění čerstvých oprav.

Průvodním jevem komplexních oprav velkých historických budov je, že se zde uplatňují mechanismy a pravidla velkého stavebnictví. Akce jsou složitým komplexem prací množství technických profesí s jejich nároky danými normami. Dodavatelské soutěže vyhrávají finančně silné velké stavební firmy zaručující dodržení termínů a nákladů, které odborné práce zadávají v subdodávkách se všemi souvisejícími nešvary.

Náplní činnosti projektanta je v těchto podmínkách nejen tvůrčí práce v ateliéru, ale především na samotné stavbě v rámci důsledného dozoru, kde se rozhoduje o konečném výsledku. Pokud se investor snaží ušetřit a obejít se bez projektanta (pokud mu to je dovoleno) u oprav fasád v rámci údržby bez zásahu do konstrukcí, vesměs na to doplatí.

Koncepce obnovy

Platí, že prvním krokem návrhu obnovy je formulování zadání, které je podloženo poznáním a uvědoměním si kulturních hodnot a technického stavu památkového objektu. Tedy investorský záměr, podklady a nálezy průzkumů (pokud jsou k dispozici), a také požadavky památkové ochrany. Je velmi důležité si koncepční principy oprav včetně dopadů na původní konstrukce se zástupci památkové péče vyjasnit již při přípravě akce.

Pro uživatele je zásadní, aby do domu neteklo, zdi nevlhly a neplesnivěly, od oken netáhlo, aby fasádní úpravy dlouho vydržely. Jeho estetické nároky bývají věru rozdílné, až protikladné názorům památkáře. Ale to je oblast, kde se řešení hledá snáze a jde o trpělivou diskusi s poukázáním na úspěšné příklady.

Pro projektanta však bývá problém nalézt východisko ze situace, když památkové orgány ve svých vyjádřeních paušálně vydávají podmínky, někdy se dá říci prefabrikované, opírající se samozřejmě o obecně správnou metodiku, ale již bez hlubšího zamyšlení nad konkrétní situací a potřebami uživatele. Ať už z důvodů hájení ortodoxních zásad nebo z bezradnosti a absence vlastního názoru a odvahy hledat řešení.

Příprava, průzkumy

Při koncepčních úvahách i detailních návrzích není možné obejít se bez podkladů. Stručně zde uvedu několik důležitých průzkumů.

Obr. 2: Praha, Lichtenštejnský palác – balkon. Při opravě fasády nebyl dovolen okapní žlab, po několika letech ztratil investor trpělivost s vyvolanými poruchami, už se neptal a nechal zrealizovat nové „stavitelské“ řešení s německými typovými výrobky. Bez reakce památkáře.

Stavebněhistorické průzkumy (SHP)

Jsou základním materiálem pro orientaci projektanta ve vývoji budovy, v jejích kulturně historických hodnotách, což je předpoklad pro všechna další rozhodnutí. Upozorňují na hodnotné konstrukce, cenné prvky a detaily. U větších a historicky starších památkových objektů byly obvykle SHP zhotoveny již před lety (jsem pamětníkem éry zpracovávání těchto „pasportů“ odborníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů dle metodiky dr. Líbala, forma byly jednotná a zaručena byla i odborná úroveň). V dnešní době stoupají nároky na rozsah a detailnost zpracování SHP, na druhé straně bývá úroveň těchto elaborátů přinejmenším

různorodá. Musím říct, že z hlediska využitelnosti v projektové praxi větší objem nebývá ku prospěchu a zárukou kvality. Problém je u menších a zejména u mladších budov (např. průmyslových, vhodných ke konverzi), kde není výjimkou jejich zpracovávání až na základě podmínek památkářů často souběžně s prací na projektu, resp. v jejich závěru. Investor uspokojí požadavek památkáře, ale pokud se ten až v této době s oporou SHP rozhodne k zásadním stanoviskům, na koncepční změny projektu bývá někdy pozdě, případně znamenají velké komplikace.

Pasportizace uměleckořemeslných a uměleckých prvků

Zjištěné umělecké a uměleckořemeslné prvky je třeba zaevidovat, zdokumentovat. Pokud je pasportizace provedena kvalitně, významně pomáhá projektantovi při práci jak na koncepci, tak v prováděcí dokumentaci při zpracování specifikací. Stává se však, že ji developer objedná teprve v závěru přípravných prací, aby „vstřícně" vyhověl požadavkům památkářů obsažených v podmínkách jejich stanovisek. Chápu to tak, že ze strany památkáře jde často o snahu získat aspoň materiál dokumentující stav před radikální rekonstrukcí, kdy původní prvky zmizí (něco na způsob záchranného archeologického výzkumu…). U fasád se jedná zejména o výplně otvorů (okna, dveře), také o štukové, zámečnické a kamenné prvky.

Restaurátorské průzkumy

Ty mají za úkol zjistit stav a rozsah dochovaných uměleckořemeslných prvků, umožnit jejich dataci, zhodnocení stavu, posoudit ve spolupráci s památkáři možnosti jejich prezentace atd. Zejména u větších akcí s množstvím restaurovaných prvků se dnes projektová příprava nevyhne zahrnutí zjišťovacích či ověřovacích restaurátorských průzkumů. Někdy investor vyžaduje do projektové dokumentace zapojit na ně navazující předběžné restaurátorské záměry s předpokládanými rozsahy zásahů a s technologickými postupy, které se již mají

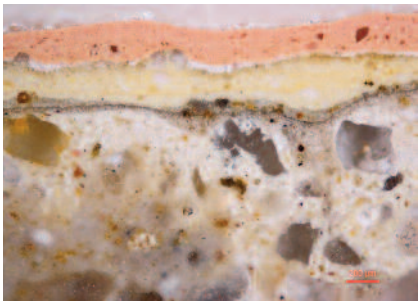

Obr. 3, 4: Praha, Toskánský palác. Vlevo: Oprava z pol. 80. let řešila (dle průzkumu z poč. 80. let) dvorní průčelí v kombinaci bílo-červené. Vpravo: Oprava z r. 1998 dle důkladného sondážního průzkumu vč. mikroskop. snímků (Tradice – Z. Poláková, M. Pavala) prováděného v průběhu realizace změnila řešení na probarvenou omítku a natírané články. Snaha o užití tradiční technologie při fixaci barev vedla k smývání krátce po provedení, stav se však posléze ustálil.

projednat s památkáři. Patří sem i sondážní zjištění stratigrafie povrchových úprav a omítek. Je důležité, aby je prováděli zkušení odborníci, poučení v metodice výběru vhodných nálezových míst a vyhodnocování jednotlivých vrstev. Právě při zkreslené interpretaci nálezů se často dochází k zavádějícím závěrům.

Mnohdy se dnes využívají mikroskopická vyhodnocení nábrusů. I zde záleží na zkušenosti pracovníka, který je interpretuje.

M15 – vnitřní průčelí východní, ostění, 2. NP
← růžový disperzní nátěr, uhličitan vápenatý, rutil, okry
← okrový minerální nátěr
← pravděpodobně impregnační nátěr
← okrová omítka z hydraulického vápna

Obr. 5: Příklad vyhodnocení povrchu omítky opatřené disperzním nátěrem.

Vlastní restaurátorské průzkumy a z nich vycházející výsledné restaurátorské záměry, zpracované již realizátory, se vzorky ověřujícími postupy a technologie, by měly proběhnout těsně před zahájením stavebních prací, aby do realizace již nedošlo k dalším změnám. Projektant potřebuje právě u fasád koordinovat řešení tak, aby restaurátorské záměry respektovaly potřebu dosažení uceleného výrazu památky jako komplexního výtvarného objektu. To je třeba zohlednit například již při volbě metod čištění kamenných článků a pak zejména sjednocujících úprav restaurovaných architektonických článků, plastik, retuší plomb atd. V dnešní době napravujeme důsledky minulých praktik, kdy se restaurované prvky řešily autonomně bez respektu k architektonickému pojetí fasády.

Stavebně-technické a materiálové průzkumy

Těmto průzkumům se věnuje řada příspěvků i v jiných seminářích. Zjišťují stav stavebních konstrukcí, u fasád zejména složení a kvalitu zdiva i omítek obvodových stěn, fyzického stavu – pevnosti, resp. stupně destrukce, zavlhčení, zasolení. Stavebně-technické průzkumy se dají v plné šíři dokončit až po zahájení stavebních prací.

Obr. 6: Praha, Národní muzeum. Odběr vzorku pro fyzikální zkoušky (Kloknerův ústav, 2016).

Přiřazení průzkumů do projektové přípravy

Proti minulosti se dnes u veřejných zakázek žádá do nabídky projektové dokumentace zahrnout i veškeré průzkumné práce, které

Obr. 7, 8: Praha, Hartigovský palác. Vlevo: „Tradiční" úprava z 80. let (režné kameny, barvené štuky). Vpravo: Úprava z r. 2004, repliky stříkaných omítek, vápenné nátěry i na tmelených kamenných prvcích.

v minulosti zajišťoval investor předem a projektant je měl již k dispozici. To je koneckonců metodicky správné, i když pro nabídky projektantů silně zatěžující. K nim investoři žádají přiřadit i restaurátorské průzkumy a konečně i na ně navazující restaurátorské záměry, tedy z pohledu projektanta již takříkajíc „výrobní dokumentaci dodavatele", což v dřívější praxi byly činnosti paralelně probíhající s ostatní předprojektovou a projektovou přípravou, nikoliv však v jejím rámci. Je to trend, kterému se přizpůsobujeme.

Hlavním a často jediným kritériem veřejných obchodních soutěží je nejnižší cena. Samozřejmostí je požadavek na co nejkratší dobu zpracování (když na přípravu investorskou se spotřebují měsíce a roky, na projektovou zbývají měsíce, někdy týdny), aby se stihly administrativní úkony v souvislosti s žádostmi o různé dotace. Projektanti jsou pak nuceni veškeré doprovodné a přípravné práce zvládnout v co nejkratší době. Rozsahy průzkumů se tedy často omezují z finančních i časových důvodů.

Projektová dokumentace a její problémy

Při koncepčním rozhodování o užitých technologiích a materiálech má zásadní význam DSP – dokumentace pro stavební řízení (povolení), kde se uplatňují požadavky institucí, se kterými se musí projektant vyrovnat. V realizační dokumentaci (DPS – dokumentace pro provedení stavby) je třeba jít s kůží na trh a detailně určit, které části nenávratně zmizí a co přijde na jejich místo, co za každou cenu zachránit, kde je možno provést repliku tradiční technikou i materiálem či novotvar a v jakém materiálu. Zde přichází ke slovu otázka interpretace průzkumů, resp. kvalifikovaného zacházení s nimi jak ze strany projektanta, tak pracovníků památkové péče.

V dnešní době se prosazuje slučování dokumentace do jednoho stupně – prováděcí dokumentace s náležitostmi pro stavební povolení doplněná i pro výběr zhotovitele. Veškeré práce, materiály a výrobky zde musí být podrobně popsány co do vlastností i rozsahu či množství. Co není specifikováno ve výkazech rozpočtáře, nebude oceněno v nabídce dodavatele, a tudíž nebude provedeno. Zde je pro projektanty velké úskalí. Často s málem

Obr. 9, 10: Praha, Černínský palác, 2013. Vlevo: Stehování prasklé římsy nerezovými pruty vlepenými do drážek. Vpravo: Injektáž prasklého kladí epoxidem.

informací musí odhadnout rozsahy oprav i těch partií fasád, ke kterým se nikdo nedostal. S určitou nedůvěrou se dívám na výkresy fasád, kde jsou explicitně zakresleny rozsahy poškozených omítek a jejich náhrad. Pokud nebyl proveden detailní průzkum z lešení (což je v plné míře reálné až při zahájení prací), je to podle mne riskantní odhad. My se omezujeme na procentuální odhady v určitých zónách. Opačná snaha o maximální upřesnění, požadovaná investory, vede často kontraproduktivně k přehánění specifikovaných prací, tudíž ke zdražení.

Pro projektový návrh spočívá řešení obvykle v rozumném užívání ověřených technologií a materiálů. Ovšem s vědomím, že ty dnes nebývají dostupné v původním složení a kvalitě, například vápno pro vápenné omítky a nátěry, proto je třeba nezavrhovat možnosti zlepšení jejich vlastností nově vyvíjenými přísadami, např. zlepšujícími hydraulické vlastnosti malt. Snažíme se zachovat v co největší míře původní konstrukce a prvky fasád. Proto je ovšem nutné užívat i moderní prostředky, např. nerezové kotvy pro podporu štukových či kamenných prvků říms, překladů apod. Vhodná je náhrada korodujících kotev nekorodujícími materiály. A tak dále.

Obr. 11: Holýšov, komplex továrních budov (původ. sklárna z konce 19. stol.). Stav s dílčími úpravami (plastová okna v jednom křídle) před navrhovanou konverzí.

Návyky projektantů, nové úkoly

Všichni se stále učíme zbavovat se zažitých rutinních přístupů a návyků. Co se fasád týká, zažil jsem ještě éru masového užívání železobetonových říms zajišťujících věncové stažení koruny, nahrazování dvojitých oken zdvojenými za nově vytvořenou špaletou, kamenické čištění (rozuměj otloukání) kamenných prvků atd. V éře boomu technického pozitivismu 90. let jsme si navykli důvěřovat sanačním omítkám všeho druhu, silikonovým a disperzním nátěrům. Se šrámy přežíváme přetrvávající invazi plastových oken.

Obr. 12, 13: Změna fasád 1. nádvoří Pražského hradu. Disperzní nátěry z 80. let byly při opravě v r. 2015 nahrazeny vápennými nátěry. Zároveň byly přeřešeny podnože bočních křídel.

Nově musíme hledat řešení požadavků na energetické úspory. Jde znovu o fasády, ale i o izolované podlahy na terénu, které vhánějí vlhkost do stěn, což vede opět k ohrožení fasád. Bez eliminace negativních důsledků (větracími kanály nebo podlahami, resp. nějakou formou dodatečné hydroizolace zdiva – injektáží nebo podřezáním) se asi neobejdeme.

U omítek s nadějí hledíme k nové kategorii vnitřně nehydrofobizovaných (hydrofilních) omítek, snad ještě možno říci sanačních. Nebudou sice odpovídat požadavkům WTA, pomohou ale se snížením vlhkosti zdiva, neboť odvedou kapalnou vodu se solemi až na povrch zdiva. Musíme si však uvědomit, že naopak stejně tak dobře mohou vodu do zdiva přivést. Například na částech fasád zatížených zatékáním vody.

U fasádních nátěrů se podařilo, zejména díky soustavnému tlaku památkové obce, že výrobci dnes už běžně nabízejí nátěry na vápenné bázi. Pojem „čistě vápenný“ je ale i zde zavádějící. To že jsou modifikovány disperzními pryskyřicemi, je dle mne logická snaha výrobců zlepšit zejména jejich aplikační vlastnosti, což provází realizaci nátěrů odjakživa. Modifikovaly se např. lněným olejem, kaseinem apod.). Jde o míru a slučitelnost s ostatními materiálovými složkami vč. omítkových. U fasád z konce 19. a z 20. stol. mají své místo také silikátové nátěrové hmoty.

Po zkušenostech z realizací se zdá, že složení výrobků dokladovaných technickými listy (někdy navíc neúplnými) se od reality může lišit (zejména obsahem disperzní složky u modifikovaných nátěrových hmot, druhem a kvalitou pigmentů apod). Žádáme o ověření dodavatele, většinou neúspěšně.

Realizace, role autorských dozorů

Důležitá je kontrolní a koordinační činnost projektanta v průběhu realizace. U větších akcí s množstvím souběžně probíhajících prací se osvědčila přítomnost pracovníka projekčního ateliéru víckrát než jen na kontrolních dnech jednou za 1–2 týdny. To si uvědomuje i rozumný investor a smluvně si zajistí rozšířený autorský dozor. Je třeba nejen

kontrolovat dodržování projektu, sledovat technologickou kázeň (viz výše), ale také spolupracovat s restaurátory při doplňkových průzkumech, zejména operativně reagovat na nálezy. Pokud je třeba na základě nálezů měnit projekt, je třeba změny opět projednat s památkovým dohledem.

Čím dál propracovanější a svázanější systém veřejných dodavatelských soutěží na realizaci oprav je postaven zcela na prioritě kritérií ceny a termínu. Ostatní kritéria, obvykle zahrnutá do tzv. kvalifikačních předpokladů, jako doložení kapacity podniku, referenční akce, atd., jsou jen podpůrná a dají se různými způsoby obejít. Dodavatelé zvítězivší nejnižší cenou preferují laciné materiály a technologie. To sice obecně může pomáhat požadavku památkářů na minimalizaci zásahů, někdy zase na (obecně chvályhodné) užití malt míchaných na místě, ale v důsledcích je nešťastné. Hledají se také cesty, jak se vyhnout drahému odstraňování předchozích disperzních nátěrů fasád, kterým je podmíněna případná aplikace vápenných nátěrů (výrobci přece nabízejí snadné náhradní řešení pomocí adhezních můstků mezi starým a novým nátěrem).

Pracovníci větších firem, které díky ekonomické síle vyhrávají veřejné obchodní soutěže, bývají kvalifikovaní pro práci na novostavbách, s malou zkušeností s prací na historických konstrukcích. Často bývají využíváni zahraniční dělníci, v lepším případě s obdobnou kvalifikací, v horším s žádnou. Je ale třeba si uvědomit, že i naši „staří mistři řemeslníci“ se svoje řemeslo učili již hluboko v socialismu, v dobách zprůmyslněného stavebnictví, a že přenos dovedností a tradičních technik byl již tehdy poměrně omezen. Nedostatek řemeslníků znalých tradičních technologií vede k požadavkům památkářů, aby řadu prací náročnějších na takové dovednosti (tažené štukové profily, strukturované omítky, kamenické opravy) vykonávali restaurátoři s licencemi MK. Tento požadavek musí být zahrnut do rozpočtu a to opět vede k zvýšení ceny. Firmy to řeší tak, že často spolupracují s restaurátory, kteří jejich práci tzv. přikrývají, a kýžený výsledek se zase nemusí dostavit.

Specifikem veřejných zakázek financovaných ze státního rozpočtu je uvolňování investic v závěru roku, což u oprav fasád vytváří tragikomické situace, nutící podniky k největším výkonům v tomto období. To vede buď k podvodnému vykazování dosud nerealizovaných prací – odložených na jaro (z mého hlediska lepší varianta), nebo k nesmyslnému porušování technologické kázně – k pracím, kdy omítky tvrdnou za mrazů, na nevyzrálých podkladech…, což vážně poškozuje památku. Projektant i památkář se v případě nesouhlasu stávají sabotéry celé akce. Přesto je třeba takovou praxi odmítat.

Také památkářská obec má svoje návyky

U fasád to je dnes naprosté odmítání jiných materiálů a technologií než „čistě vápenných“. Ale odborníci technologové jasně vysvětlí, že to je v podstatě kontraproduktivní. Čisté vápno bez příměsí zlepšujících užitné vlastnosti (zejména hydraulicitu) je v omítkách málo platné. Zpevňování stávajících rozpadajících se omítek mnohonásobným napouštěním vápennou vodou u domovních fasád, které mají být opraveny za několik týdnů, není reálné.

Obr. 14: Praha, Lichtenštejnský palác. Výsledek nedůsledné opravy omítek, kdy nebylo dovoleno nahradit větší rozsah omítky za novou (nikoli sanační) a nepodařilo se ani odsolení.

U oprav omítek degradovaných vlivem solí a vody, pokud se nejedná o výjimečně cenné fragmenty středověkých úprav, není rozumné lpět na maximálním rozsahu jejich zachování. Poruchy omítek se objeví prakticky vzápětí po opravách.

Často se odmítá oplechování říms, parapetů, někdy se požaduje stávající funkční oplechování sejmout. Myslím, že je lepší volit menší zlo, ponechat plechy, které dobře splňují svou ochrannou funkci, byť nejsou součástí původního řešení.

Doufám, že již definitivně vymizí praxe souhlasu s odhalováním povrchů kamenných konstrukcí zdiva, původně omítaných či natíraných ale naopak, že původní ochranné vrstvy se budou znovu obnovovat. I méně povedená a někdy naivně působící ochranná omítková resp. nátěrová vrstva je prospěšnější, než estetizující režná úprava, vedoucí v důsledku třeba až k destrukci historického originálu.

Věřím, že skončila dvojkolejnost přístupu k omítaným a kamenným částem fasád. Např. tam, kde oba materiály tvoří navazující části architektonického článku.

Snad už také dožívá praxe samostatného řešení povrchových úprav restaurovaných kamenných ozdob, projednávaného separátně restaurátorem a památkářem, s malým nebo žádným ohledem na projektované řešení omítané natírané fasády.

Obr. 15, 16: Pražský hrad, jižní podnož Letohrádku král. Anny. Vlevo: Úprava z 50.–60. let. Vpravo: Úprava z r. 2010.

Obr. 17, 18: Praha, Černínský palác. Vlevo: Úprava z konce 80. let respektovala odhalené kamenné povrchy dle arch. P. Janáka. Vpravo: Nová úprava z r. 2012 zcelila výraz fasády (omítnuté resp. natřené kamenné prvky).

Obecně vzato, je jasné, že památkář se raději dohaduje a přesvědčuje jen jednu stranu – investora, když restaurátor je vždy připraven vyhovět jeho požadavkům, ale úkol projektanta se nedá zúžit jen na pečivý výkaz výměr, zejména v dobách, kdy valná část památkářské obce má humanitní vzdělání bez hlubšího technologického zázemí.

Závěrem

Do hodnocení opravené fasády vstupují kromě výše zmíněných aspektů také další faktory. Nakládání s finančními prostředky je poměrně přísně kontrolováno ve veřejné správě. Zásady 3E (hospodárnost, efektivnost, účelnost) definuje zákon č. 320/2001 Sb. Při kontrolním šetření realizované stavby by se nemělo stát, že případný rozpor s těmito zásadami bude připsán upřednostnění památkových požadavků před technicky optimálním řešením.

Věřím však, že avizovaná nová památkářská doktrína může vést k všestranné osvětě založené na definování problémů a úkolů, a ne k zakopání všech zúčastněných na jejich pozicích. V optimálním případě by při vzájemném pochopení mělo být nalezeno společné řešení, kdy dojde k souznění památkových a technických požadavků.

Význam materiálů a technologií při obnově památek

prof. RNDr. Pavla Rovnaníková, CSc.,
Fakulta stavební VUT v Brně

Úvod

V příspěvku je věnována pozornost povrchovým úpravám stavebních objektů – omítkám, které jsou od minulosti důležitou součástí staveb, neboť úpravou fasády dotvářejí jejich vzhled. Exteriérové povrchové úpravy jsou vystaveny působení výrazně se měnících okolních podmínek (teplota, srážky, relativní vlhkost vzduchu apod.), a to se projevuje na změně materiálových vlastností a v souvislosti s tím na jejich trvanlivosti. V určité fázi životního cyklu objektu, kdy došlo k poškození povrchových úprav, je nutno omítky obnovit. Obnova zahrnuje jak doplňky zachovalých částí omítek, tak v případě značné degradace původních omítek jejich úplnou náhradu.

Volba použitých materiálů pro obnovu omítek musí vycházet z analýzy současného složení a stavu stávajících omítek. To podmiňuje provedení materiálové analýzy, která by měla stanovit druh a obsah pojiva a granulometrii kameniva – písku. Obsah pojiva neinformuje exaktně o složení malty použité na fasádě, protože vlivem degradace se jeho množství v průběhu času snižuje, více je ochuzen o pojivo v důsledku působení okolního prostředí líc omítky. Degradace omítky, ale i rekrystalizace pojiva, která nemusí omítku nutně degradovat, se projevují na změně její mikrostruktury, což se následně odráží ve změně fyzikálních vlastností.

Nejen v soklových částech zdiva, ale někdy i ve vyšších partiích fasády se projevuje zasolení omítek. Jsou-li přítomny hygroskopické soli, pak se projevují vlhkými skvrnami na fasádě, jejich intenzita souvisí s relativní vlhkostí okolního vzduchu a teplotou. V souvislosti s tím dochází za vhodných vlhkostně-teplotních podmínek ke krystalizaci přítomných solí, krystaly vzniklé v pórech vyvíjejí značný krystalizační tlak na jejich stěny (někdy až desítky MPa), a to vede k poškození omítek. Při obnově fasády je nezbytné také provést chemickou analýzu obsahu solí a na základě výsledků pak stanovit další postup obnovy zasolených částí. Je nutno zdůraznit, že pro rozhodnutí o materiálu pro obnovu omítky nestačí subjektivní vizuální hodnocení stávající omítky, jak se to často stává, kdy se na základě pocitů a estetického vnímání určuje chemické a mineralogické složení omítky, tedy, že se jedná o omítku vápennou, vápenocementovou, z kufsteinského vápna apod. O složení původní omítky musí být rozhodnuto na základě výsledků objektivních metod, tedy chemických a fyzikálně-chemických analýz. Tímto postupem se alespoň přiblížíme složení původní malty, i když identické složení malty v daném čase nelze napodobit ani v případě, že budou použity stejné

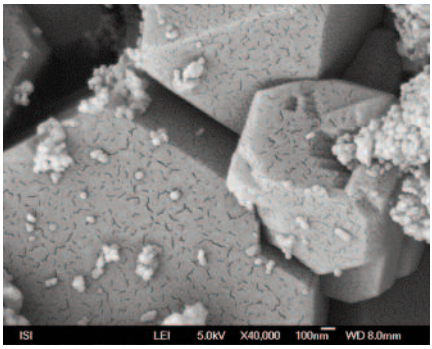
suroviny pro výrobu vápna, stejný způsob hašení, odležení, příprava malty, druh a granulometrie písku. Tu část životního cyklu omítky, po kterou je na fasádě a při níž dochází postupně ke změnám v mikrostruktuře, nelze napodobit.

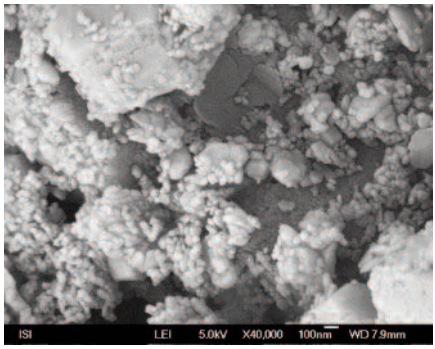
Při návrhu způsobu přípravy a složení opravných malt by měla vzít památková péče v úvahu objektivní skutečnosti a měla by vyžadovat zohlednění výsledků diagnostiky stávajících omítek (nikoliv striktní předepisování staveništních vápenných malt). Je nutno zdůraznit, že materiály použité na opravné malty a způsob jejich zpracování mají podstatný vliv na vzhled a způsob stárnutí. Technická stránka obnovy musí být vždy v souladu s architektonickým výrazem a vzhledem obnovené památky, aby památka nepůsobila strojeně a uměle.

Materiálová skladba omítek

Základem a nedílnou součástí každé omítky je pojivo a kamenivo (písek), ale mohou být přítomny i další složky, jako je cihelná drť, úlomky skla, zvířecí chlupy, rostlinná řezanka, někdy organické přísady apod. Pomineme-li použití hliněných omítek, pak jediným pojivem exteriérových omítek až do druhé poloviny 19. století bylo vápno. Pojem stavební vápno zahrnuje několik jeho forem; za základní lze považovat vápno vzdušné (podle normy ČSN EN 459-1 označení – bílé), vápno dolomitické s různým obsahem hořečnaté složky a přirozené hydraulické vápno. Kromě těchto druhů se v minulosti používala, z pohledu dnešního označení, vápna směsná, tvořená vzdušným vápnem a reaktivní příměsí. Podle normy ČSN EN 459-1 jsou jako vápno směsné a vápno hydraulické označena vápna s různými druhy příměsí, které reagují hydraulicky či pucolánově s vápnem (elektrárenské popílky, strusky, popílky ze spalování biomasy apod.), ale i portlandský či směsné cementy. Tato vápna nejsou vhodná pro výrobu omítkových malt v oboru vápenných technologií.

Nejčastější úprava vzdušného vápna bylo hašení a následné odležení vápenné kaše, které je důležité pro získání vhodných reologických vlastností omítkových malt. Odležením přechází krystaly hydroxidu vápenatého v xerogel (obr. 1); ten se významně podílí na plasticitě čerstvé malty.

Obr. 1a, 1b: Vápno po třech a devadesáti dnech odležení.

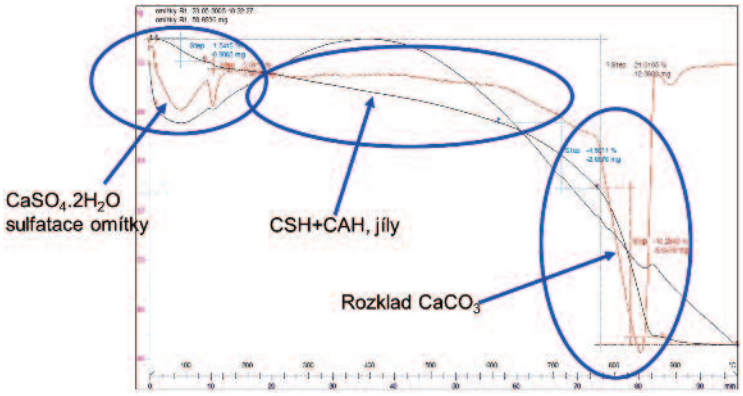
Vápno se používalo také nehašené při výrobě tzv. horkých malt. S rostoucí koncentrací hydraulických složek ve vápně se vápno vyhasilo a následně hned použilo pro výrobu malty; vápno bez hydraulických složek se nechalo pod vrstvou drnů odležet.

Vápno vzdušné (hydroxid vápenatý – $Ca(OH)_2$) tvrdne reakcí s oxidem uhličitým (CO_2) ze vzduchu za tvorby uhličitanu vápenatého ($CaCO_3$). Přirozená hydraulická vápna a vápna směsná vytvářejí v omítce kromě $CaCO_3$ produkty hydraulické nebo pucolánové reakce, které jsou odolné působení vody, a to vede k vyšší odolnosti takových omítek.

Kvalita písku a jeho granulometrie se výrazně podílí na kvalitě omítek. Ne vždy byl použit písek s nejvhodnějšími vlastnostmi, tj. převážně křemenný s plynulou granulometrií. Při rozborech omítek nacházíme i vyšší podíl jemných částic, především jílových, které v závislosti na poměru k pojivu mohou zhoršovat odolnost omítek proti degradaci.

Metody stanovení složení omítek

Pro stanovení složení omítek se využívají chemické a fyzikálně-chemické metody. Před vlastním rozborem omítky je nutné stanovit obsah vodou rozpustných solí – chloridy, sírany, dusičnany a amonné soli. Pak se přistoupí k vlastnímu rozboru, kdy se nejprve stanoví poměr rozpustného a nerozpustného podílu ve zředěné kyselině chlorovodíkové. Za předpokladu v kyselině nerozpustného kameniva je možno výsledek považovat za poměr pojiva ke kamenivu. Chemická analýza informuje o přítomnosti hydraulických složek. Vhodným doplňkem chemické analýzy je termická analýza, která na termogravimetrické křivce ukáže přítomnost při vyšších teplotách se rozkládajících složek omítky, např. ztvrdlé sádry (někdy jen sulfatace omítky v povrchové vrstvě), zbytky nezkarbonatovaného vápna, organické přísady, produkty hydraulické nebo pucolánové reakce a produkt karbonatace vápna (obr. 2). Někdy se používá také RTG difrakce, kterou se určí přítomnost krystalických složek. Na základě výsledků těchto metod pak můžeme určit složení stávající omítky. Rozbor omítky je možno doplnit o vrstvení omítky či povrchových úprav (stratigrafii) použitím optické mikroskopie.

Obr. 2: Termická analýza omítky.

Kdo určuje a kdo by měl určit složení opravných malt

Návrh složení omítek pro obnovu fasád sestavuje obvykle projektant, který se řídí požadavky zapsanými v závazném stanovisku vypracovaném příslušnými orgány památkové péče. Stalo se téměř pravidlem, že požadavkem pracovníků památkové péče na materiálovou podstatu povrchových úprav jsou tzv. „vápenné technologie“. Ty jsou předepisovány bez ohledu na to, zda omítka obsahuje i jiné, zejména hydraulické, složky.

Dalším účastníkem obnovy je prováděcí firma, která může, ale také nemusí mít zkušenosti s prováděním požadovaného způsobu obnovy, tedy s vápennými technologiemi. Do tohoto společenství by měl vstoupit zkušený technolog, který uvede požadavky památkové péče a znalosti a zkušenosti projektanta a prováděcí firmy do souladu s materiálovou podstatou stávající omítky a návrhem opravné malty. Investor jako další účastník obnovy investuje, tedy vkládá finanční prostředky do obnovy. Stává se, že jeho požadavky nejsou vyslyšeny, pokud jsou v rozporu se zásadami obnovy památek. Výsledkem návrhu by neměl být antagonismus, ale naopak soulad zúčastněných stran v technologickém postupu a použitých materiálech.

Technologie výroby vápenných malt

Problém 1 – vápenná technologie

Co se skrývá pod pojmem „vápenná technologie“? Je to jádrová vrstva na bázi vápna, štuková vrstva na bázi vápna a vápenný nátěr. Pro tyto účely by mělo být vyhašeno bílé vápno, nejlépe kusové, podle v historii prověřených technik a náležitou dobu odležené v jámě. Doba odležení se odvíjí od možností stavební firmy nebo investora, který, je-li prozíravý a dovolují-li to jeho možnosti, si připraví hašené vápno ve vlastní režii dostatečnou dobu před započetím prací. Jak je výše uvedeno, složení omítkových malt by mělo vycházet ze zjištěných informací o stávající omítce. Technologie přípravy by měla odpovídat historickým způsobům jejich přípravy.

Problém 2 – vodní součinitel

Důležitým faktorem, který ovlivňuje kvalitu omítkové malty, je vodní součinitel. Při přípravě malty z vápenné kaše by se neměla voda buď přidávat vůbec, nebo jen ve velmi omezeném množství. Protože v dnešní době již nikdo nebude připravovat maltu ručně, promícháváním hrablem, nebo dokonce tlučením kůly, je vhodné se obrátit k moderní technice a pro přípravu malty použít horizontální míchačku s nuceným oběhem. Tento způsob přípravy malty umožní nezvyšovat množství záměsové vody pro dokonalou homogenizaci malty. Nízký vodní součinitel zajistí vyšší pevnosti a menší smrštění omítkové malty po aplikaci [1].

Problém 3 – hydraulické příměsi

Stavební firmy, které nemají letité zkušenosti s vápennými maltami a nátěry, se brání použití vzdušného bílého vápna a nechtějí přebírat záruku za provedenou práci. Přesvědčují pracovníky památkové péče, aby povolili malé množství cementu do malty. „Jedna fanka na míchačku“, roky užívaná fráze, která povoluje použití malého množství cementu ve vápenných

Obr. 3a, 3b: Vápenná malta s jednou fankou cementu na míchačku.

maltách, však může v mnohých případech vést k poruchám omítek, a to zvláště tehdy, kdy se požadují omítky „utahované". Proč k poruchám dochází? Při nahození a následném uhlazení vápenné malty se vytáhne na povrch cement, který vytvoří nepropustnou vrstvu pro oxid uhličitý, nedochází ke karbonataci, a na druhé straně pro vodní páru, která se z malty má postupně odpařit. Omítka pak zůstává dlouhodobě zavlhčená a nezpevněná a po první zimě se rozpadá. Příklad takové poruchy je na obr. 3. Na kostele bylo použito vyhašené a jeden rok odležené vápno s cementem v množství „jedna fanka na míchačku".

U těch objektů, kde v minulosti bylo použito přirozené hydraulické vápno, by se v opravných maltách mělo použít. Problém je v tom, že v ČR žádná vápenka přirozené hydraulické vápno nevyrábí, dovoz takového vápna je minimální a nabízený sortiment je úzký. Proto se v posledních asi 20 letech přistoupilo k užívání pucolánových příměsí, jako je metakaolin, mletý cihelný střep, mleté sklo nebo vysokopecní granulovaná struska. Pálené jíly a také drcené sklo se již v dávné minulosti do omítkových malt používaly, častěji ve formě malých kousků do 1 mm, jak je nacházíme při rozborech omítek, ne ve formě prachu. Tyto příměsi je možno použít v případě, že máme zkušenosti s vybranou příměsí a víme, jak ovlivní vlastnosti malt v čerstvém i ztvrdlém stavu. Je nutno podotknout, že vlastnosti např. cihelného střepu se mohou výrazně lišit, a to v závislosti na složení použité cihlářské zeminy, teplotě výpalu, velikosti částic a obsahu amorfní fáze. V některých případech, kdy je střep málo reaktivní, může vlastnosti omítek zhoršit.

Problém 4 – přídržnost vápenných omítek k podkladu

Vápenné historické omítky, které se zachovaly na stavebních objektech, obvykle nejeví známky špatné přídržnosti ke stavebnímu materiálu. Stavitelé až do poloviny 19. století neměli k dispozici portlandský cement, a přesto aplikovali vápenné malty. V minulosti, při přestavbách zámků a hradů, se ponechávaly původní omítky, které se pak překrývaly novými vrstvami. Dobré zakotvení nové vrstvy zabezpečovalo tzv. pekování starých omítek. Tedy,

bude-li se aplikovat opravná malta přímo na zdivo, není žádoucí a ani nutné používat cementový postřik, ale stačí vyčistit spáry a do nich zakotvit opravnou maltu.

Problém 5 – ošetřování omítek
Přestože podstata vytvrzování vápenných omítek spočívá v karbonataci vápna a při reakci vzniká molekula vody, je nezbytné vytvořit podmínky příznivé pro průběh této chemické reakce. Výzkumem bylo zjištěno, že nejrychleji probíhá karbonatace při relativní vlhkosti vzduchu (R. H.) mezi 60 až 95 %. Při nižší nebo vyšší R. H., nebo dokonce při zaplnění pórů omítky vodou se rychlost karbonatace výrazně snižuje, což se následně projevuje na zpomalení vývoje pevností vápenných omítek.

Problém 6 – znalost v historii používaných technologií přípravy staveništních malt
Moderní doba přináší nové technologie, pro které musí být vychováváni technici a řemeslníci. Učni jsou zaměřeni na zateplovací systémy, stěny ze sádrokartonu, bezmaltové zdění z kalibrovaných izolačních bloků. Klasická zedničina se učí jen okrajově a ve firmách dnes chybí mladí řemeslníci, kteří by se dovedli bez problémů vyrovnat s použitím vápenných technologií, a to bez použití „berliček“, jako je cement nebo syntetické přísady. Tradiční příprava vápenných malt [2], tj. příprava malty z vápenné kaše a odležení čerstvé malty po dobu několika týdnů, je neznámým pojmem nejen pro mladou zednickou generaci.

Závěr
Naše architektonické dědictví představuje všeobecně velkou rozmanitost materiálů a aplikačních technik. Ne jinak je tomu i v oblasti povrchových úprav stavebních objektů. Pro úspěšnou obnovu fasád historických staveb je nezbytná spolupráce všech zúčastněných stran a následně přísná a důsledná kontrola používaných materiálů a provádění stavebních prací. Vápenné technologie jsou o použití vápna pro povrchové úpravy. Moderní přísady ve vápenných maltách mohou při neznalosti působení a nedůslednosti dávkování zhoršit vlastnosti omítek.

Nezbytné je soustavné vzdělávání v oboru obnovy architektonického dědictví, a to nejen řemeslníků, ale také pracovníků památkové péče, rozhodovacích orgánů a v neposlední řadě také projektantů. Znalost v minulosti používaných materiálů a technologií je velmi důležitá. Historický materiál je v mnoha případech na památce zachován, proto není problém provést analýzy, a získat tak povědomost o jeho složení. Již zapomenutá a v literárních pramenech nezachycená technologie zpracování je pak velkým problémem při provádění obnovy památky. Více pozornosti by si zasloužilo udržování starých technologií, které jsou samy o sobě kulturním dědictvím a zároveň cestou ke kvalitní péči o stavební památky.

Literatura
[1] Michoinová, D. Příprava vápenných malt v péči o stavební památky. Praha: ČKAIT, 2006, 76 stran. ISBN 80-86769-81-X.
[2] Chroust, F., Kvasničková, R., Kvasnička, I. Omítky. Praha: SNTL, 1959, 189 stran.

O čem je nutné hovořit v souvislosti s obnovou fasád. Témata k diskusi

Ing. arch. Miloš Solař, Ph.D.,
NPÚ, GŘ, oddělení garantů NKP

Vzhledem k většímu rozsahu příspěvku uvádím pro přehlednost jeho strukturu:

1. Úvod

2. Východiska současné praxe
2.1. Seminář „Barevnost fasád“ 1982
2.2. Kulturní hodnoty
2.3. Mezinárodní dokumenty
2.4. Prostředky obnovy
2.4.1. Konzervace
2.4.2. Preventivní konzervace
2.4.3. Restaurování
2.4.4. Rekonstrukce
2.4.5. Analytický a syntetický přístup

3. Význam formulace zadání

4. Identifikace problémových okruhů

5. Poznámky k problémovým okruhům
5.1. Formulace cíle obnovy
5.2. Vztah SHP a návrhu obnovy
5.3. Architektonická kompozice fasády
5.4. Význam materiality (materiálů a technologií)
5.4.1. Fasády s pohledovými omítkami
5.4.2. Význam vápenných technologií
5.4.3. Nové materiály a technologie
5.5. Otázka prezentace prvků, konstrukcí a soch zhotovených z kamene
5.6. Restaurování a konzervování architektury

6. Témata k diskusi

1. Úvod

Problematika obnovy fasád v sobě spojuje více rovin. Nejdůležitější jsou hlediska stavitelská, kulturní a užitná. Obecně od fasády chceme, aby plnila požadovanou funkci a byla bezpečná – to je stavitelská část. Aby byla krásná, reprezentativní, aby vytvářela podnětné prostředí, ve kterém se budeme dobře cítit – to je kulturní část. A také nás zajímají náklady, životnost a v poslední době i tepelněizolační schopnosti – to je rovina užitná. V případě architektonického dědictví nabývá kulturní hledisko na významu a na složitosti, protože v sobě spolu s aktuálními představami zahrnuje i vnímání kulturních hodnot vzniklých v minulosti. Aby bylo možno obnovu fasády navrhnout a realizovat, je potřeba si ujasnit, co má být výsledkem. Formulovat zadání. Protože památková péče je kulturním projevem SPOLEČNOSTI, měl by názor památkové péče vycházet z širšího konsensu. Diskuse o aktuálních východiscích, názorech, zásadách a kritériích památkové péče je bez zapojení dalších zainteresovaných subjektů sice možná, ale postrádala by smysl. V této souvislosti se patří připomenout, že obdivuhodná míra rozšíření a osvojení si východisek, která ve své době praktikovalo SÚRPMO, byla dána i tím, že SÚRPMO byl projektový ústav. Právě symbióza ateliéru stavebněhistorického průzkumu a projektantů byla základem rozšíření doktríny SÚRPMO jak mezi památkáři, tak mezi projektanty a investory. Pokud dnes cítíme potřebu hledat aktuální shodu v názoru, jak nejlépe přistupovat k ochraně a prezentaci architektonického dědictví, pak v čím širším okruhu se ji podaří najít, tím životaschopnější bude.

Antické chrámy byly ve své době pestře barevné. Naše představa antické architektury z čistého mramoru je ahistorická fikce. Tato situace umožňuje ilustrovat otázky, jejichž individuální zodpovězení je žádoucí opřít o obecnější shodu vyjadřující aktuální názor památkové péče. Co považujeme v dané souvislosti za hodnotu? Co má být cílem obnovy? Rekonstrukce nedochované antické barevnosti? Rekonstrukce všech nedochovaných součástí původní stavby včetně barevnosti? Naše představa o tom, jak má vypadat antický chrám? Úprava odpovídající aktuálnímu vkusu? Konzervace dochovaného stavu? Je vhodné rekonstruovat zaniklou barevnost architektonického díla, které mezitím získalo novou výtvarnou identitu? Je správné rekonstruovat barevnost na základě neúplného poznání? Jaké poznání lze považovat za „už“ dostačující? Je správné navrhovat rekonstrukci barevnosti v případě, kdy známe dochované historické příklady, ale neumíme je věrohodně reprodukovat? Má smysl rekonstruovat antickou barevnost současnými fasádními nátěry? Je přijatelné rekonstruovat antickou barevnost pouze u jedné ze staveb tvořících athénskou Akropolis? Je přijatelné změnit zažitou podobu celé Akropolis?

Protože vnímání kulturních hodnot je vázáno na společnost, která reaguje na měnící se realitu, mění se s časem vnímání hodnot i názor, jak nejlépe přistupovat k obnově památek. Doktrína vyjadřující aktuální názor byla v 19. století jiná než v 80. letech 20. století. V souvislosti s obnovou fasád nejsou osmdesátá léta minulého století vybrána náhodně. Je to doba, ve které se ustálila východiska, která jsou dosud základem současné praxe. Současná praxe však bohužel do značné míry vychází už jen ze setrvačností udržovaných stereotypů. Doktrína 80. let již nevyhovuje a aktuální soustava východisek, názorů, zásad a kritérií památkové péče není k dispozici.

2. Východiska současné praxe

Od druhé poloviny 19. až do 70. let 20. století se fasády památek standardně obnovovaly v monochromních přírodních barevnostech a stále převažovalo užívání tradičních materiálů a technologií. Návrat barevných řešení má více příčin a souvislostí. Konstituování památkové péče jako samostatné disciplíny učinilo vědecké poznání základním pilířem péče o památky. Vědecký přístup se projevil zájmem o objektivní poznání historického stavu. Nálezy starších barevností nutně vedly k úvahám, zda by nebylo vhodné je obnovit. Prostředkem poznání historického stavu jsou průzkumy. Návrat barevných řešení fasád jako téma památkové péče je neodmyslitelně spojen se stavebněhistorickými průzkumy.

Stavebněhistorické průzkumy prováděl za první republiky prof. Vojtěch Birnbaum (1877 až 1934) a pokračovali v nich jeho žáci, jmenovitě prof. Václav Richter (1900–1970) a prof. Oldřich Stefan (1900–1969). Z dalších významných osobností je vhodné připomenout dr. Václava Wagnera (1893–1962), doc. Václava Mencla (1905–1978) a doc. Miladu Radovou-Štikovou (1920–2003).

Zásadní význam měl v poválečném období doc. Dobroslav Líbal (1911–2002). Nejprve v R-ateliéru a následně ve *Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO)* vedl Ateliér tvorby stavebněhistorických průzkumů. Jednalo se o specializované pracoviště, ve kterém se sešla – nebo byla vychována – řada vynikajících odborníků. Připomenout lze Jana Muka, Jiřinu Mukovou, Miladu Vilímkovou, Luboše Lancingera, Pavla Zahradníka, Mojmíra Horynu, Jiřího Škabradu, Martina Ebla, Olgu Novosadovou, Jaroslava Vajdiše, Františka Kašičku, Petra Macka či Milana Pavlíka.

K prvním realizacím, *při nichž byla plně a výrazně uplatněna historická polychromie průčelí*, docházelo na přelomu 50. a 60. let. Připomenout lze obnovu fasád zámku v Roudnici nad Labem dokončenou v roce 1957, biskupské rezidence v Litoměřicích v roce 1958 a zámku v Libochovicích ze stejné doby. Výrazná a velmi zdařilá byla rekonstrukce barokní barevnosti západního průčelí baziliky sv. Jiří na Pražském hradě v roce 1970.

2.1. Seminář „Barevnost fasád“ 1982

V 70. letech byla k dispozici již řada objektivním průzkumem zjištěných starších barevností a množily se i zkušenosti s jejich rekonstrukcí. Návratu barevných fasád přál dobový vkus a rozvoj stavební chemie, která nabízela nové materiálové báze barevných fasádních nátěrů. Téma barevnosti se postupně stávalo ve vztahu památkové péče k obnově fasád klíčovým. Významnou, bohužel osamocenou akcí se stal seminář „Barevnost fasád“, který uspořádaly Státní ústav památkové péče a ochrany přírody a Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů ve dnech 16.–18. 11. 1982 v přednáškovém sále Národního muzea v Praze. Vzhledem k absenci jiných uchopitelných milníků bývá považován za předěl, od kterého se vícebarevnost stává při obnově památek standardem.

Příspěvky ze semináře byly vydány ve zvláštním čísle Zpravodaje památkové péče a ochrany přírody v roce 1983. Pro pochopení tématu obnovy fasád a pro formulování

současného názoru je vhodné připomenout alespoň dvě myšlenky, které na semináři zazněly:

V Praze 17. věku byly patrně celé ulice značně pestré... V 18. století se pak tato celková barevnost proměnila, a to hned dvakrát... Důležité ovšem je, že se takto proměňovaly celé ulice a celá náměstí a nikoliv pouze jednotlivé objekty, takže celé řady a prostory dostávaly nový barevný charakter. Už tato skutečnost ukládá dnešním obnovám jistou reservu, tím spíše, že se v dnešních řadách fasád přirozeně nesetkáváme jen s odstíny baroku, ale také se stavbami 19. a 20. století... Výsledky barevného průzkumu nebývají jednoznačné ani co do rozložení ani sytosti tónů, a k tomu ani různé stavební úpravy a pozdější přestavby nejsou po stránce barevného vzorce zpravidla dořešeny konsekventně… Samo zjištění původního barevného zjevu stavby není ještě příkazem k rekonstrukci ani jejím přesným návodem. Doc. PhDr. Oldřich J. Blažíček, DrSc.

Teprve v posledních dvaceti letech dochází k výraznějšímu zájmu o barevnost historické architektury. Státní památková péče i dějiny umění přihlížely k prostorovému řešení a architektonickému utváření fasád, ale polychromii průčelí nechávaly, až na vzácné výjimky, nepovšimnutou... Do poloviny našeho století byla průčelí historických budov obnovována převážně monochromně, a to injektáží omítek, jejich pěnováním nebo přeštukováním. Zásluhou této metody bylo, že těmito technologiemi byly uchovány téměř všechny omítkové vrstvy, takže zůstalo dosti materiálu ke zkoumání historické barevnosti. Nálezy barevnosti fasád při velkých rekonstrukčních pracích v padesátých letech, např. rekonstrukce historického jádra Telče v roce 1954 a o málo později obnova starého Chebu, přivodily myšlenku obnovy nacházených barevností průčelí. I když výsledky byly různé, byla odstraněna dosavadní barevná monotónnost a městské prostory barevně ožily. Přitom se mnohdy opomíjelo, že součástmi obnovovaných fasád jsou též členění a barvy oken. Opomenout nelze ani sochařskou výzdobu fasád. Mluvíme-li dnes o barevnosti, uvažujeme převážně v rozmezí od 16. století do první poloviny 19. století. Poněkud stranou zůstává architektura středověku, již také proto, že v průběhu několika staletí podléhala různým přestavbám a úpravám a zvláště puristicky laděným zásahům minulého století, které pokrývaly povrchy průčelí novými omítkami a architektonické články očišťovaly až na čistý kámen. Dnes víme, že architektonické články středověkých staveb byly polychromovány, ale častý nedostatek průkazných nálezů znemožňuje jejich barevnou restituci. Poněkud dále jsou v sousední NDR, kde mikroskopickým zkoumáním a analýzou snímaných nepatrných částic polychromie dospívají k úplnějšímu poznání barevnosti kamenných článků v interiéru i exteriéru. K otázce rekonstrukce barevnosti historických staveb je třeba upozornit, že samotné zjištění polychromie ještě neznamená, že je vždy vhodné nalezenou barevnost obnovit... Dále je třeba přihlížet k prostředí, v němž se architektonická památka nalézá, k jejímu bezprostřednímu okolí a možnostem barevné rekonstrukce ostatních budov. Otázka prostředí je významnou zvláště v historických sídelních útvarech, v nichž většinou nedocházelo k vrstvení barevných fasád několika období. Nebylo myslitelné, aby v městských prostorách byly vedle sebe, i když lze připustit výjimky, stavby uchovávající barevnost fasád z doby svého vzniku. PhDr. Jaroslav Wagner.

2.2. Kulturní hodnoty

Hodnotu památek cítíme intuitivně a to nás vede k tomu, abychom ji spontánně chránili. Pro kvalifikovanou a cílevědomou péči je však intuitivní vnímání málo. Chceme-li zachovat kulturní hodnotu, kterou intuitivně vnímáme, je potřeba si uvědomit, v čem konkrétně spočívá a proč. Pro obnovu památek je kulturní hodnota klíčový pojem. Kulturní hodnota odlišuje architektonické dědictví od běžných staveb. Význam kulturní hodnoty architektonického dědictví pro společnost je důvodem, proč se je snažíme zachovat. A obráceně. Smyslem péče o architektonické dědictví je zachování kulturních hodnot, které jsou s ním spojeny. Kulturní hodnoty jsou příčinou i cílem péče o památky.

Pro snazší uchopení lze v některých případech kulturní hodnoty překlopit do předmětu ochrany. Na otázku „co chráníme" z podstaty věci nelze odpovědět vyčerpávajícím způsobem. Pro ilustraci ale lze uvést alespoň základní kategorie:

Historický originál

V reklamě se používá slogan „originál ničím nenahradíš". V evropském kulturním kontextu to platí i pro památky. Úcta k historickému originálu je základem evropské kulturní tradice. S fyzickým originálem je spojen pocit věrohodnosti a pravosti. Originál uchovává informace o tom, jak a z čeho byl vyroben, jakými nástroji. Zůstávají na něm stopy užívání, úprav, změn, které jsou kromě emocionální hodnoty i zdrojem poznání dějin staveb a způsobu života po dobu jeho existence. Zvláštní význam má originál v případě uměleckých děl. Hodnota historického originálu je ale obecná a vztahuje se i na běžné stavební konstrukce, povrchové úpravy a prvky. Z hlediska památkové péče je zachování historického originálu jednou z priorit.

Hodnota historického dokumentu

Hodnota historického dokumentu je spojena se schopností vydávat svědectví o době svého vzniku a následujících časech. Spočívá v informacích, které můžeme z památky získat. Fasáda, na které jsou dochovány všechny vrstvy povrchových úprav tak, jak postupem času přibývaly, má větší vypovídací schopnost než fasáda, ze které byly tyto vrstvy odstraněny.

Hodnota stáří

Hodnota stáří má několik rovin. Věci mají tendenci v čase zanikat. Čím starší věc je, tím méně je dochováno srovnatelných příkladů. Starobylá věc je vzácná, a proto úctyhodná. Hodnota starožitnosti je v tom, že je stará, nikoliv nová.

Alois Riegl spatřuje hodnotu stáří v tom, že věc nese viditelné stopy stáří (stopy užívání, patinu, vrstevnatost), a tím nám zprostředkovává minulost. Ošlapané schodišťové stupně asociují generace lidí, kteří po nich chodili. Viditelné stopy stáří také podporují autenticitu, tj. pravost, původnost, opravdovost. Např. u středověké památky podvědomě očekáváme stopy opotřebení. Pokud vypadá středověká památka jako nová, nevěříme, že je autentická.

Stopa času

Když Alois Riegl definoval hodnotu stáří, spojil ji se situací, kdy je z vnějších znaků díla patrné, že existovalo a žilo již dávno před současností. Hodnota stáří spočívá ve zřetelné vnímatelnosti stop času. Stopy času se u fasád projevují ve dvou rovinách. Do první patří důsledky stárnutí, opotřebení a užívání. Ve druhé rovině jsou stopami času druhotné úpravy.

Vzhled, hodnota výtvarná, estetická, umělecká

Vzhled patří k základním kvalitám památek. A také k hodnotám veřejnosti nejvíce srozumitelným. Nikoliv nevýznamná část populace si kulturní hodnotu fasád spojuje výhradně se vzhledem. Výtvarnou hodnotu budeme nejlépe charakterizovat slovy jako krásné, úchvatné, působivé… Krásné a výtvarně působivé přitom mohou být i zdánlivě obyčejné konstrukce. Lidové stavby. Ruiny středověkého hradu.

Vzhled historických staveb je možno poškodit odstraněním (např. otlučením tvarosloví fasád) i přidáním (např. umístěním fotovoltaických článků na fasádu nebo nástavbou). Podstatné pro vzhled fasád jsou užité materiály a způsob jejich zpracování. Velmi významná je souvislost vzhledu budovy s okolním prostředím. Zakomponování do prostředí je součástí architektonického řešení, a tedy i vzhledu. Naopak vzhled, výtvarná, estetická či umělecká hodnota jednotlivosti se může podílet na vyšší hodnotě širšího celku, jako jsou náměstí, nábřeží, ulice či veduty měst.

Autenticita

Autenticita je původnost, opravdovost, věrohodnost. Primárně je spojena s historickým originálem. Chránit autenticitu znamená snažit se zachovat historický originál. V druhé rovině se autenticita vztahuje k materiálům a technologiím použitým při obnově. K obnovení dožilých částí fasády při zachování její věrohodnosti je potřeba respektovat materialitu předlohy. Ve třetí rovině se autenticita vztahuje k architektonickému řešení.

Materialita

Pojem „materialita“ označuje průsečík použitého materiálu a způsobu jeho zpracování. Materialita má při obnově fasád zásadní vliv nejen na technické vlastnosti, ale také na vzhled a způsob stárnutí. Vzhled a způsob stárnutí jsou pro každý materiál charakteristické. Změna materiálové báze se proto obvykle projeví i změnou vzhledu. Týká se to fasádních nátěrů, omítek i všech dalších materiálů tvořících fasády. Když se dáma rozhodne, že na nadcházející ples potřebuje blankytně modré šaty, a vyrazí na nákup, bude jí jedno, z jakého materiálu budou? Je blankytně modrá důležitější hledisko než rozdíly mezi hedvábím, pytlovinou, brokátem, sametem, tesilem, plátnem, latexem či neoprenem?

Hodnota celku

Toto hledisko zohledňuje souvislost součásti k celku. Celek představuje vůči jednotlivosti nadřazenou hodnotu. Ve vztahu k fasádám se uplatňuje ve dvou rovinách. První rovinou je souvislost jednotlivé fasády k vyššímu urbanistickému či krajinnému celku – komplexu budov, areálu, náměstí, návsi, ulici, prostředí historického sídla, prospektu, krajinné kompozici. Ve

druhé rovině se jedná o celek architektonické kompozice průčelí, tedy např. o vztah fasády a její sochařské výzdoby.

Hodnota unikátu
Unikátnost znamená jedinečnost, ojedinělost, vzácnost, jediný (dochovaný) exemplář. Některé památky jsou unikátem již od svého vzniku (Pražský orloj), některé se unikátem staly historickým vývojem, když z věci kdysi běžné se stává věc vzácná, protože srovnatelné příklady zanikly.

Hodnota jedinečnosti má v souvislosti s architektonickým dědictvím ještě jednu mimořádně významnou rovinu. Doprava byla v minulosti drahá. Stavělo se z místních materiálů, protože to bylo nejlacinější, a tudíž nejdostupnější. Podle toho, co bylo k dispozici, se střechy kryly šindelem, pálenou krytinou, doškem, břidlicí, později i betonovými taškami, osinkocementovými šablonami, dehtovou lepenkou či hladkým falcovaným plechem. Dlouholetou zkušeností se ustálil sklon střechy nejlépe vyhovující v místě užívané střešní krytině a místním povětrnostním podmínkám. Postupně se vyvinuly detaily provedení, které byly nejen technicky dokonalé, ale také krásné. Charakteristická krytina, sklon střechy a detaily daly místu identitu. Kulturní hodnotou je nejen bohatství forem, ale také přirozené odlišení sídel a regionů. Globalizace a unifikace tuto hodnotu ničí.

2.3. Mezinárodní dokumenty
Velmi významnými teoretickými východisky jsou mezinárodní dokumenty věnované ochraně architektonického dědictví a péči o něj. Vyjadřují totiž konsensus, ke kterému došlo na mezinárodní úrovni. V souvislosti s obnovou fasád jsou nejdůležitější *Benátská charta* (1964) a *Washingtonská charta* (1987).

Nejdůležitější teze Benátské charty jsou:

Čl. 4. Zachování památek vyžaduje především soustavnou údržbu.

Čl. 5. Zachování památek je vždy podpořeno adekvátním využitím. Využití ale nesmí narušit uspořádání a výzdobu budov. Právě v těchto mezích je možno pojímat a schvalovat úpravy, které jsou vyvolány vývojem potřeb a zvyklostí.

Čl. 6. Konzervace památky v sobě zahrnuje zachování jejího prostředí a měřítka. Jestliže tradiční prostředí památky existuje, je třeba ho zachovat. Je třeba zamítnout každou novostavbu, každou destrukci a každou úpravu, které by mohly porušit vztahy objemů a barev.

Čl. 9. Restaurování je operací, která má podržet výjimečný charakter. Jejím cílem je zachovat a odhalovat estetické a historické hodnoty památky a zakládá se na respektování staré podstaty a autentických dokumentů. Zastavuje se tam, kde začíná hypotéza.

Čl. 10. Při obnově je žádoucí preferovat adekvátní historické materiály a postupy. Teprve pokud se tradiční techniky ukázaly nepostačujícími, je možno zabezpečení památky provést všemi moderními technikami konzervace a konstrukce, jejichž účinnost byla prokázána vědecky a zaručena dostatečnou zkušeností.

Čl. 11. Hodnotné přínosy všech dob, které přispěly k vybudování památky, mají být respektovány, dosažení jednoty stylu během restaurování nemá být cílem. Jestliže budova vykazuje více slohů na sobě navrstvených, pak obnažení stavu skrytého uvnitř je možno odůvodnit jen výjimečně.

Čl. 12. Prvky určené k tomu, aby nahradily chybějící části, se musí včlenit do celku harmonicky, ale zároveň se i odlišovat od původních částí tak, aby restaurování nefalzifikovalo dokument umění a historie.

Čl. 13. Doplňky mohou být trpěny jen, pokud respektují všechny části týkající se budovy, její tradiční rámec, rovnováhu kompozice a vztahy s prostředím.

Pro uvažování o tom, co vytváří kvalitu prostředí historického sídla, je inspirativní zejména článek 2 Washingtonské charty:

Hodnoty, které je třeba uchovat, jsou – historický charakter města a soubor materiálních a duchovních prvků, které představují jejich obraz, zvláště:
a) sídelní forma definovaná osnovou a parcelací;
b) vztahy mezi různými sídelními prostory: prostory zastavěnými, prostory volnými, prostory osázenými;
c) forma a vzhled budov (interiér a exteriér), jak jsou definovány svou strukturou, objemem, stylem, měřítkem, materiály, barvou a výzdobou;
d) vztahy sídla k okolnímu prostředí, přirozenému nebo vytvořenému člověkem;
e) různé funkce sídla získané během jeho historie.

2.4. Prostředky obnovy

Institucionalizovaná památková péče se v Evropě konstituovala v průběhu 19. století. Zájem věnovaný památkám, významné realizace památkových obnov a profesionalizace památkové péče u nás i ve světě vedly nejen k precizování teorie památkové péče, ale i k ustálení postupů aplikovaných ve specifických situacích.

Obecným pojmem pro označení všech forem fyzických zásahů do architektonického dědictví je „obnova“. Obnova je souhrnný termín, kterým platný zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, označuje *údržbu, opravu, rekonstrukci, restaurování nebo jinou úpravu památky nebo jejího prostředí.* Významově se jedná o český ekvivalent „renovace“. Výhodou termínu „obnova“ je jeho obecnost. Obecnost však znamená, že pojem „obnova“ zahrnuje i sporné formy. Pokud chceme vědět, co „obnova“ znamená, je potřeba upřesňující vysvětlení.

Termíny jako „rekonstrukce“ nebo „restaurování“ nejsou obecné, ale vztahují se k jednotlivým specifickým formám obnovy.

Přístup k obnově památky může být analytický nebo syntetický. Ustálenými specifickými formami obnovy památek jsou:

- anastylóza,
- konzervace,
- preventivní konzervace,
- restaurování,
- rekonstrukce.

2.4.1. Konzervace

Konzervace se snaží prodloužit životnost díla, aniž by jejím cílem bylo měnit jeho vzhled. Cílem konzervace není na rozdíl od restaurování výtvarná interpretace. Konzervace se týká vlastního díla a obvykle si klade za cíl zastavení degradačních procesů, zpevnění a impregnaci.

Při péči o architektonické dědictví se konzervace, případně konzervace ve spojení s obnovou fasád, používá k zajištění torzální architektury a prvků, u kterých nechceme měnit dochovanou podobu. Obnova zříceniny hradu Trosky nebude spočívat v návratu k podobě, kterou měl hrad ve 14. století, ale v konzervaci toho, co přečkalo do naší doby.

V této souvislosti je vhodné připomenout tzv. konzervační metodu, která je v poslední době nejvíce spojena s působením prof. Václava Girsy. Konzervační metoda je reakcí na přebarvenost a nekultivované používání výrazných barev. Velmi zdařilým příkladem je konzervace jižní fasády Horního hradu v Českém Krumlově (Václav Girsa, Miloslav Hanzl, Girsa AT s. r. o.), která v roce 2008 získala Cenu Evropské unie pro kulturní dědictví Europa Nostra.

Obr. 1: Jižní fasády Horního hradu v Českém Krumlově (stav v r. 2012).

Co může být v případě torzální architektury optimální, je u užívaných a udržovaných staveb problematické. Pro jejich vzhled je charakteristické, že po obnově jsou „jako nové“, pak získávají patinu a v okamžiku, kdy začnou chátrat, se cyklus zopakuje. Zachování architektonického řešení v tomto případě vyžaduje, aby fasády vypadaly, jako vždycky vypadaly, a stárly, jako vždycky stárly. Architektonické řešení se váže na celý cyklus, nikoliv pouze na některou jeho fázi. Konzervování fasády nahrazuje přirozený cyklus obnovy a stárnutí fixací jedné fáze. To není pro omítané fasády udržovaných staveb přirozené. Je to, jako by se z procesu oběda vyloučilo servírování plných talířů a zůstalo pouze mytí špinavého nádobí.

2.4.2. Preventivní konzervace

Preventivní konzervace zahrnuje opatření, jejichž cílem je předejít degradaci díla. Obvykle se netýká samotného díla, ale jeho prostředí. V oblasti péče o architektonické dědictví má podobu stavebních úprav nebo organizačního opatření, které se snaží prodloužit existenci díla tím, že pro jeho zachování vytvářejí příznivé prostředí. Příkladem preventivní konzervace může být zastřešení torzální architektury nebo sochy, odvlhčení, udržování příznivé teploty a relativní vlhkosti (kaple sv. Kříže na Karlštejně), regulace počtu návštěvníků nebo zákaz průjezdu těžkých nákladních vozidel v okolí.

2.4.3. Restaurování

Základem současného chápání pojmu „restaurování“ je Benátská charta. Ve smyslu Benátské charty představuje restaurování jednu z obecných forem obnovy památek. Je charakterizováno vysokou kvalifikovaností, důrazem na zachování originálu, důrazem na historickou věrohodnost, preferencí odpovídajících materiálů a technologií, dokumentací a výtvarnou interpretací.

Restaurování je nástroj a podobně jako v případě termínu „obnova“ neříká nic o tom, co konkrétně bude jeho obsahem. Obsah je určen teprve zadáním, které by mělo vycházet z poznání hodnot objektu a mělo by být adekvátně zdůvodněno.

Podobně jako konzervování, rekonstrukce nebo anastylóza má restaurování věcné opodstatnění v celém spektru památkového fondu bez ohledu na uměleckou hodnotu restaurovaného díla. Restaurování děl uměleckého charakteru je zvláštním případem restaurování. Restaurování uměleckých děl vyžaduje kvalitativně odlišnou kvalifikaci restaurátora. Ve srovnání s restaurováním řemeslných děl má svá specifika, to ale nemění nic na skutečnosti, že v obou situacích jsou smysl a náležitosti restaurování shodné. Pokud vyhoví požadavkům kladeným na restaurování, může mít restaurování formu řemeslné opravy.

Protože platný zákon o státní památkové péči v rozporu s podstatou pojmu a v rozporu s platnou evropskou normou ČSN EN 15898 *Ochrana kulturního dědictví – Základní obecné termíny a definice* vztahuje restaurování pouze na části kulturních památek, které jsou uměleckými nebo uměleckořemeslnými díly, usazuje se v praxi pojem *restaurování architektury*, jímž je míněno restaurování v úrovni kvalifikovaného řemesla. Restaurování architektury zároveň reprezentuje tendenci restaurovat celé stavby. Z příkladů úspěšného

restaurování celých staveb lze připomenout vilu Tugendhat, vilu Stiassni a Jurkovičovu vilu v Brně, vilu dr. Müllera v Praze, exteriér kostela sv. Mikuláše v Praze na Malé Straně.

2.4.4. Rekonstrukce

Rekonstrukce není oprava. Termín „rekonstrukce“ má dva významy. Označuje buď návrat k zaniklému staršímu stavu, nebo přestavbu (rekonstrukce kanalizace, rekonstrukce vlády). Princip rekonstrukce v primárním smyslu návratu k zaniklému staršímu stavu znamená, že něco fyzicky existovalo – zaniklo – a znovu vznikne jako kopie toho, co zaniklo.

Ve významu fyzického návratu k zaniklému historickému stavu je rekonstrukce legitimním, nikoliv samozřejmým nebo dokonce automatickým nástrojem památkové péče. Princip rekonstrukce je obecný.

Podstatou rekonstrukce je nejen obnovení zaniklého staršího stavu, ale také věrohodnost takové obnovy. Nejde o historizující úpravu, ale o objektivně podloženou kopii konkrétní historicky existující podoby. V tomto smyslu pro rekonstrukci platí požadavek čl. 9 Benátské charty na respektování staré podstaty a autentických dokumentů. Rekonstrukce se zastavuje tam, kde začíná hypotéza.

Negativní zkušenosti se spornými či přímo destruktivními realizacemi vedou část odborné veřejnosti k úplnému odmítnutí principu rekonstrukce. Rezignace na možnost obnovení zaniklého stavu je ale ve vztahu k architektonickému dědictví nesmyslná. Problém není v principu rekonstrukce jako takovém, ale v jeho nevhodném uplatnění.

Na základě poměrně široké diskuse lze pro uplatnění principu rekonstrukce formulovat následující předpoklady:

- Návrat ke starší podobě památky nesmí být podmíněn zničením existujících mladších hodnotných vrstev. Poškození přitom nemusí být fyzické, ale může se týkat prostředí či zažitých pohledů.
- Pro rekonstrukci by měly existovat ještě další závažné důvody než jen zjištění, že tomu tak v minulosti bylo.
- Rekonstrukce musí být podložena dostatečným poznáním, to znamená, že podobu, ke které se chceme vrátit, musíme bezpečně znát (ne si ji vymýšlet).
- Rekonstrukci musí být reálné provést věrohodně. Těžko se například vracet k barokní barevnosti fasády domu, který byl mezitím nastavěn o další patra.
- Někdy se připomíná ještě páté kritérium, a to časový odstup. Obnovit památku zničenou válkou či přírodní katastrofou ihned po události činí menší obtíže než totéž s odstupem několika set let.

2.4.5. Analytický a syntetický přístup

Analytický přístup je v českém prostředí spojen se Zdeňkem Wirthem. Na památku se dívá jako na historický dokument a snaží se, aby tento dokument byl čitelný. Ilustrativním příkladem analytického přístupu jsou tzv. „archeologická okénka“. Jedná se o výřezy

Obr. 2: Praha, Pražský hrad – analytická prezentace románského zdiva.

Obr. 3: Trident – zdařilý příklad analytické prezentace starší podoby věže hradu.

v dochované podobě, ve kterých jsou prezentovány starší časové vrstvy. Tedy např. v barokní fasádě jsou ve výřezu ukázána renesanční sgrafita.

Syntetický přístup se spojuje s Václavem Wagnerem. Památku chápe jako výtvarné dílo, které máme právo nerušeně vnímat. Akcentuje nikoliv „pravdivost“, ale výtvarnou a emocionální hodnotu. Do barokní fasády nedělá archeologická okénka, protože ji to výtvarně poškozuje. Pokud nějaká důležitá součást stavby zanikla, je nakloněn nahradit ji kopií. Nové úpravy neřeší kontrastně, ale kontextuálně.

Výše uvedené charakteristiky popisují pro vysvětlení podstaty krajní polohy obou přístupů. Oba přístupy jsou z hlediska současného chápání památkové péče (v určitých situacích) oprávněné. V praxi nejčastěji dochází ke kombinaci obou. Problém není v syntetickém ani analytickém přístupu, ale ve vhodnosti aplikace v dané situaci.

3. Význam formulace zadání

Zadání – tedy formulace toho, co a proč se má udělat – je prvním krokem přípravy a zároveň krokem nejvíce předurčujícím výsledek. Všechny další kroky mají na výsledek vliv, ale zadání je rozhodující. Zadání obnovy fasády není samozřejmé ani předem dané.

K opravě nebo úpravě fasády lze přistoupit mnoha způsoby. První křižovatkou je rozhodnutí, zda zadání kulturní hodnotu fasády zohlední, či nikoliv. Ale i v případě, kdy zadáním je citlivá a kvalifikovaná památková obnova, existuje více relevantních možností.

Obr. 4: Mariánské Radčice, bývalá fara čp. 1 (stav v r. 2007).

Při pohledu na zchátralou fasádu bývalé fary čp. 1 v Mariánských Radčicích nebude asi sporu o to, že by se s ní mělo „něco udělat“. Jaké jsou možnosti? Pokud nezohledníme kulturní hodnotu stavby, pak např.: Zbourat. Nastavět patro a nastříkat břízolitem. Zateplit. Otlouct a prezentovat kamenné zdivo. V případě, že kulturní hodnoty zohledníme, pak např.: Konzervovat. Restaurovat. Obnovit dochovanou architektonickou úpravu. Rekonstruovat starší podobu. Nově interpretovat.

Formulace zadání je stejně důležitá i v případě zásahů, u kterých jsou hlediska památkové péče dominantní. Například návrhu na restaurování. Rekonstrukce, restaurování, konzervace jsou nástroje. Použiji-li nástroj nevhodně, mohu památku zničit. Památek zničených restaurováním je mnoho.

Důležitá je nejen formulace toho, co má být výsledkem, ale i její zdůvodnění. Specifikace hodnot díla a zdůvodnění navrhovaného řešení jsou výborným prostředkem kontroly správnosti. Je velmi snadné požadovat obnovení barokní barevnosti fasády. Ale pokud se rozhodneme, že cílem obnovy má být rekonstrukce barokní barevnosti fasády, proč by pro portál, který je její součástí, mělo platit něco jiného? V okamžiku, kdy to začneme zdůvodňovat, si rozpor uvědomíme. Nebo pokud řekneme, že významnou kulturní hodnotou stavby je puristická úprava průčelí navržená vynikajícím českým architektem Josefem Mockerem v letech 1874–1879, bude se nám požadavek obnovení barokní barevnosti fasády těžko zdůvodňovat.

4. Identifikace problémových okruhů

Současná praxe památkové péče stále vychází z doktríny SÚRPMO, kterou bychom zjednodušeně mohli popsat jako požadavek provést stavebněhistorický průzkum, na jeho základě vybrat nejhodnotnější stavební etapu a tu vzít jako východisko návrhu.

Tato doktrína, jakkoliv v době svého vzniku vyjadřovala převládající názor, vycházela z představy, že cílem památkové obnovy má být návrat ke starší podobě, což je v podstatě koncept 19. století, který byl v té době názorově již dávno překonán. Problém spočívá v přehlížení hodnoty dochované podoby, ničení kulturně hodnotných mladších vrstev, nevěrohodnosti nedostatečně podložených rekonstrukcí a dopadech na do té doby výrazově stejnorodé celky, jako jsou náměstí či uliční řady. Některá témata tato doktrína nezohledňovala, i když o nich věděla. Jde například o vztah jednotlivosti k celku, a to jak v rovině vztahu jednotlivé fasády k okolnímu prostředí, tak o celek architektonické kompozice průčelí. Nebo o vztah k pohledovému uplatnění povrchu kamenných konstrukcí a soch, který se dříve neuplatňoval, protože byl standardně omítán, natírán či jinak překrýván, a to z výtvarných/architektonických/uměleckých i technických důvodů. V souvislosti s tématem návratu ke starší podobě staveb je absence ošetření této otázky problém.

Význam některých témat si vůbec neuvědomovala. V tomto případě jde zejména o význam materiálů a technologií. Ale také o kulturní hodnotu dochovaných nálezových situací. Na semináři v roce 1982 se sice mluvilo o tom, že pro obnovu historické barevnosti středověkých staveb není dost podkladů, protože byly zničeny puristickými úpravami v 19. století, ale toto konstatování se nepřeklopilo do uvědomění si potřeby chránit v té době ještě běžně dochovaná kompletní souvrství povrchových úprav fasád novověkých staveb.

Ve srovnání s osmdesátými léty se významně posunula realita, na kterou by doktrína památkové péče měla reagovat. Když dr. Jaroslav Wagner na připomenutém semináři mluvil o rekonstrukci barevnosti fasád, uvažoval o architektuře od 16. do první poloviny 19. století. Pro starší období nebylo dost podkladů, mladší stavby se nevnímaly jako památkově zajímavé. Od té doby se hodnotově docenilo nejen 19., ale i 20. století. Začaly se užívat nové materiály a technologie. Více z nich má ve vztahu k architektonickému dědictví důsledky zbraní hromadného ničení. Objevily se nové požadavky. Významně pokročila naše znalost o dějinách staveb, včetně barevnosti fasád. Zanikla podstatná část fyzických pramenů, ze kterých lze informace o starších barevnostech fasád čerpat. Teprve s odstupem se ukázalo, že průzkumy „původní“ barevnosti jako východisko návrhu obnovy fasád nelze opakovat donekonečna. „Novou skutečností“ je i cca čtyřicetiletá zkušenost s aplikací této doktríny při obnově fasád. Včetně toho, že fasády touto doktrínou nepoznamenané jsou již vzácnými výjimkami a obvykle se jedná o stavby zchátralé či zanikající.

Výchozí myšlenkový koncept se časem transformoval do zjednodušujících stereotypů, které nahrazují proces kvalifikované formulace zadání cílů obnovy. Nejhodnotnější etapa se via facti ztotožňuje s nejstarší barevností nalezenou průzkumem. Pokud se to udělá automaticky, odpadá potřeba přemýšlet o tom, co je v dané souvislosti hodnotou. Barevnost fasád se

ztotožnila s barevností fasádního nátěru omítek. Takové zjednodušení je ale vadné hned ze dvou důvodů. Historických povrchových úprav omítek existuje více. Fasádní nátěr je pouze jednou z možností. Připomeňme například fasády s pohledovými omítkami. Druhá věc je, že na barevnosti fasády se podílejí i další součásti její architektonické kompozice. Výplňové prvky, sochařská výzdoba, konstrukce a prvky zhotovené z kamene, pokud se jejich povrch pohledově uplatňuje. Pokud otázku povrchové úpravy kamenných prvků z diskuse o barevnosti historických fasád vyloučíme, znamená to automatické zachování existující prezentace povrchu konstrukčního materiálu. Při běžné praxi návratů k výrazným historickým barevnostem dochází ke kombinaci natřených omítek s povrchem konstrukčního materiálu kamenných konstrukcí a soch. Výsledkem není historická barevnost fasády, ale její karikatura. Souvisejícím problémem je skutečnost, že stejným způsobem se barevnost zužuje pouze na omítky i při průzkumech a dokumentaci. Důsledkem je nejen pokřivený podklad pro návrh barevného řešení, ale také ztráta nálezových situací, z nichž bylo možno informace získat, bez jakékoliv dokumentace. Automaticky se předpokládá, že „kamenné prvky" se mají restaurovat ve smyslu očistit, zpevnit, doplnit chybějící části a opravovaná místa zaretušovat do barvy kamene. Tento automaticky aplikovaný stereotyp brání položit si otázku, jakou funkci má předmětný prvek v architektonické kompozici, a co by se s ním proto mělo s ohledem na deklarované cíle obnovy fasády udělat. Otázka, zda by se třeba neměl omítnout, vůbec nepadne. V praxi tímto způsobem dochází i k tak kuriózním případům, jako je restaurování základů odhalených při stavebních pracích. Nevadí, že s architektonickým řešením nemají nic společného. Jsou přece kamenné. Svým způsobem je vadným stereotypem i chápání průzkumu barevnosti fasád jako inspirace k volným barevným kreacím. Nejčastějším projevem je kombinace motivů z různých, časově nesouvisejících etap do nové kompozice.

Stávající praxe není homogenní. Absence aktuálně sdíleného názoru vede mimo jiné k roztříštěnosti. Tvrdit, že co realizace, to malér, by se zjevně rozcházelo s realitou. Řada památkářů i projektantů si výše naznačené problémy uvědomuje, snaží se je řešit a daří se jim to. Existují obnovy zdařilé či přímo ukázkové. Ale není to standard a neexistuje širší shoda. Zdařilé výsledky jsou více úspěchem konkrétních jednotlivců než produktem fungujícího systému.

O čem je potřeba v souvislosti s obnovou fasád mluvit? Diskuse a hledání shody na formulování aktuální soustavy východisek, zásad a kritérií jsou potřebné zejména v následujících okruzích (pozn.: pro zjednodušení se obnova fasád dále ztotožňuje s tradičními omítanými fasádami. Zohlednění specifik obnovy fasád například roubených staveb nebo staveb s lehkými zavěšenými fasádami by diskusní teze zbytečně komplikovalo):

- formulace cíle obnovy,
- vztah SHP a návrhu obnovy,
- zohlednění hodnoty celku (vztahu jednotlivosti k celku),
- zohlednění významu materiality (materiálů a technologií),
- otázka prezentace prvků, konstrukcí a soch zhotovených z kamene,
- ochrana historického originálu, včetně dochovaných povrchových úprav a jejich zbytků,
- restaurování a konzervování architektury,
- úpravy motivované energetickými úsporami.

5. Poznámky k problémovým okruhům

5.1. Formulace cíle obnovy

Zadání – tedy stanovení cíle obnovy – není automatické ani předurčené. Je potřeba o něm přemýšlet. Smyslem památkové obnovy není a priori návrat ke starší podobě fasád. Východiskem úvah by měla být existující podoba, nebo – není-li existující podoba příznivá – nejmladší hodnotná úprava. To jistě nevylučuje možnost návratu ke starším podobám, včetně úpravy odpovídající době vzniku, ale jde o to, aby se hodnota dochovaného stavu brala v úvahu a aby případný návrat ke staršímu stavu byl podložen rozvahou a jasným zdůvodněním. Formulace cílů obnovy by ze strany památkové péče měla vycházet z uvědomění si konkrétních kulturních hodnot, které budou zvažovanou obnovou dotčeny.

Budova konventu kláštera v Chotěšově pochází z r. 1756 a její návrh se připisuje Jakubu Augustonovi. Po zrušení kláštera v r. 1782 klášterní kostel vyhořel a byl zbořen. Poté, co areál získaly salesiánky, přistavěly si v roce 1901 k severnímu křídlu konventu nový kostel Nejsvětějšího Srdce Páně. Dochované fasády kostela a úprava fasád konventu spolu korespondují, protože byly provedeny v jedné architektonické redakci. Má v této souvislosti smysl chtít se vrátit k „nejhodnotnější“ barokní barevnosti konventu? A co by se pak udělalo s kostelem? Není už sama tato otázka důvodem respektovat dochovanou architektonickou redakci z počátku 20. století?

Při formulování zadání je nezbytné vnímat souvislost stavby s okolním prostředím (např. náměstím), případně s architektonickým celkem, ke kterému stavba patří. Ilustrativní situací je křížová cesta z Prahy do Hájku, jejíž zastavení na Vypichu (území hl. m. Prahy) má obnovenu barevnost odpovídající jiné časově vrstvě než zastavení v Hájku (Středočeský kraj). Problém není v upřednostnění jedné či druhé barevnosti, ale v tom, že kapličky, které by měly mít z podstaty věci shodnou úpravu, jsou každá jiná.

Zadání obnovy barevnosti by mělo být historicky a výtvarně věrohodné. To znamená, že by nemělo kombinovat nálezy patřící různým časovým vrstvám. Příkladem nevhodné kombinace nálezů je situace, kdy průzkum zjistí opakované monochromní nátěry v odstínech bílé, šedé a okrové a tento výsledek se překlopí do bílo-šedo-okrové kombinace, protože tyto odstíny se přece našly.

Cílové řešení by mělo respektovat architektonickou kompozici fasády. Problémem je například prezentace povrchu kamenných prvků ve spojení a aplikací barokní barevnosti na omítkách. V době, kdy byly v baroku omítky opatřeny takovým nátěrem, měly korespondující barevnou úpravu i kamenné sochy a kamenné konstrukční prvky. Později, když byl povrch kamene pohledově přiznáván, byly omítky obvykle v monochromních přírodních barevnostech blízkých přírodnímu kameni. V obou situacích spolu barevnost omítek a kamenných prvků korespondovala a tvořila kompoziční celek. V okamžiku, kdy prezentujeme povrch kamene v kombinaci s nátěrem omítek v barokní barevnosti, se kompozice rozpadá.

Obr. 5: Křížová cesta z Prahy do Hájku, zastavení před klášterem v Hájku.

Obr. 6: Křížová cesta z Prahy do Hájku, zastavení Vypich.

Mezi správným pojmenováním a chápáním podstaty věci je přímá souvislost. Pojem „kamenosochařské, případně kamenné prvky“ nevyjadřuje podstatu existence daného prvku v kontextu stavebního díla. Při popisování fasád je proto vhodné užívat termíny popisující architektonické tvarosloví, jako jsou „římsa“, „pilastr“, „šambrána“, „supraporta“, „suprafenestra“, „portál“ a další. Pokud mluvíme o „kamenných prvcích“, neuvědomujeme si architektonickou kompozici fasády, nevnímáme profilaci architektonických článků ani jejich vzájemnou souvislost, nechápeme smysl barevného řešení.

V případě, že se obnova fasády týká více specializací, je potřeba, aby se jejich reprezentanti nejprve shodli na tom, co a proč má být cílem. Tato poznámka míří proti běžné praxi Národního památkového ústavu oddělovat restaurátorské práce od stavebních. Obnovu fasády konzultuje jeden referent, restaurátorské práce na fasádě druhý v jiném oddělení. Není výjimečné, že orgán památkové péče vydává dvě samostatná rozhodnutí. Jedno k obnově fasády, druhé k restaurování kamenných prvků. Oddělení trvá i při realizaci. Restaurují restaurátoři, fasádu opravuje stavební firma. Výsledek nezávisle probíhajících činností se ukáže až po sundání lešení. Je zřejmé, že takový postup ke kvalifikované péči o architektonické dědictví nevede. Je potřeba zabývat se nejprve celou fasádou, její architektonickou kompozicí, kulturními hodnotami a cílem obnovy. Teprve když dojde ke shodě o cíli obnovy fasády jako celku, lze samostatně – s vědomím společného cíle – řešit jednotlivosti.

Formulace cílů obnovy má brát v úvahu stav fasády a její materialitu. Pokud je například fasáda tvořena pohledovou omítkou, neměla by se navrhovat obnova fasádním nátěrem.

Obr. 7: Břevnov – bazilika sv. Markéty. Sochy na štítech k fasádě nepatří?

Součástí formulace cílů obnovy by také měly být principiální požadavky na materiálové a technologické kvality nového řešení. Například požadavek, aby fasádní nátěr byl vápenný (je-li to opodstatněné) nebo aby složení malty, kterou se mají doplnit poškozené pohledové omítky fasády, bylo v zájmu zajištění kompatibility navrženo na základě rozboru původních omítek. V některých situacích má smysl, aby zadání specifikovalo i formu obnovy. Týká se to zejména situací, kdy má být fasáda restaurována nebo konzervována.

Obr. 8: Břevnov – bazilika sv. Markéty, detail.

Obr. 9: Pro srovnání: Vídeň – Hofburg, socha na atice říšského kancléřství.

5.2. Vztah SHP a návrhu obnovy

Stavebněhistorický průzkum je zdroj poznání, které památková péče nezbytně potřebuje. Každé zjištění, i když nebude využito při obnově, má význam samo o sobě pro poznání dějin staveb. Získání podkladů pro přípravu obnovy není jediným důvodem pro provádění stavebněhistorických průzkumů.

Pro potřebu formulace zadání obnovy fasád je potřebné chápat stavebněhistorický průzkum v souvislostech a s jeho výsledky nakládat adekvátním způsobem. Objektivní zjištění by se měla oddělovat od interpretace. Zjištění, že v určitém místě existují na omítce tři vrstvy vápenného nátěru červené barvy, je objektivní. Tvrzení, že fasáda byla po svém vzniku třikrát po sobě opatřena jednobarevným červeným nátěrem, je interpretace. V okamžiku, kdy se na jiném místě objeví pod omítkou s třemi červenými nátěry omítka s bílým nátěrem, bude třeba interpretaci aktualizovat. Druhá věc je, že na interpretaci téže objektivně zjištěné skutečnosti může existovat více odlišných názorů. Informací použitelnou pro návrh obnovy je interpretace nálezu, nikoliv nález samotný. Ponechme stranou míru spolehlivosti interpretace, která je závislá na míře dochování nálezové situace. Už to, že interpretace je něco jiného než objektivní zjištění, by mělo vést k určité opatrnosti vůči ztotožnění interpretace s tím, co se má s fasádou udělat.

Mezi výsledky průzkumu a cílem obnovy nelze v žádném případě položit rovnítko. Průzkum je pouze jedním z více relevantních podkladů pro úvahu o vhodném řešení. I při omezení pouze na hlediska památkové péče by zadání obnovy mělo kromě výsledků stavebněhistorického průzkumu zohlednit ještě další kritéria, zejména:

- hodnotu dochovaného stavu,
- hodnotu mladších časových vrstev,
- reálnost věrohodné rekonstrukce starší podoby fasády,
- důvody pro rekonstrukci starší podoby fasády,
- důsledky rekonstrukce starší podoby fasády,
- souvislosti okolního prostředí,
- hodnotu objektu a od ní se odvíjející odpověď na otázku, do jaké míry je v daném případě podstatná znalost konkrétního řešení (významná autorská díla) a kdy postačí aplikace neutrálního slohového řešení vycházejícího ze srovnatelných analogií,
- hledisko ochrany historického originálu a eliminace rizik jeho znehodnocení (např. při úvaze, zda odkrýt nebo neodkrýt venkovní renesanční sgrafita).

Z hlediska stability vzhledu památky jsou sporné časté změny barevnosti fasád motivované přehodnocením staršího stavebněhistorického průzkumu.

Stavebněhistorický průzkum má dvojí formu: nedestruktivní a sondážní. Sondážní průzkum představuje destruktivní zásah do památky. Za určitých okolností může být památka destruktivním průzkumem poškozena, případně zcela zničena. Zvažovat by se proto mělo nejen zohlednění výsledků průzkumu v návrhu obnovy, ale i otázka, zda je destruktivní průzkum přiměřený, respektive přijatelný.

Cílem stavebněhistorického průzkumu je poznání. Památková péče je činnost, jejímž cílem je zachování architektonického dědictví a jeho prezentace současné společnosti. Rozdílnost cílů stavebněhistorického průzkumu a památkové péče vede ke střetu zájmů. Podstatu tohoto konfliktu lze vyjádřit otázkou, zda poznání díla je důležitější než dílo samo. Jde o to, zda prohloubení poznání, jež je cílem stavebněhistorického výzkumu, může ospravedlnit poškození nebo zničení památky, jejíž fyzické zachování je hlavním smyslem památkové péče. Typickým příkladem takového konfliktu je situace, kdy ve zbarokizovaném kostele tušíme středověké jádro a jsme postaveni před otázku, zda je vhodné pro ověření či odkrytí starší podoby poškodit dochované mladší vrstvy. Tato situace je ovšem také ilustrativním dokladem skutečnosti, že stavebněhistorický (restaurátorský) průzkum není a ani nemůže být chápán jako přímý návod pro rozhodnutí památkové péče.

Předpoklad dosavadní doktríny, že obnově fasád má předcházet stavebněhistorický průzkum, není dlouhodobě udržitelný. Pro obnovy fasád v průběhu 20. století je charakteristické odstraňování mladších vrstev. Tím zanikají fyzické doklady starší podoby. Již na semináři Barevnost fasád v roce 1983 konstatoval Jaroslav Wagner, že pro obnovu barevnosti středověkých staveb není dostatek podkladů, protože *architektura středověku v průběhu několika staletí podléhala různým přestavbám a úpravám a zvláště puristicky laděným zásahům minulého staletí, které pokrývaly povrchy průčelí novými omítkami a architektonické články očišťovaly až na čistý kámen*. V té době ale byly u podstatné části dochované novověké architektury zachovány autentické situace vzniklé postupným vrstvením. Starší období měla tendenci přidávat novou vrstvu, ať už nátěru nebo omítky, bez toho, aby se starší vrstvy odstraňovaly. Bylo to nejúspornější řešení. Proto se tyto vrstvy dochovaly.

První průzkumy měly často k dispozici autenticky dochované nálezové situace. Na základě průzkumu byla navržena barevnost odpovídající „nejhodnotnější" vrstvě. Při realizaci ale došlo k odstranění části mladších omítek a nátěrů. V našich klimatických podmínkách je potřeba obnovu fasád periodicky opakovat. Po cca 15–20 letech se proto situace zopakovala. Byl proveden průzkum, který měl ale k dispozici již jen to, co po předchozí obnově z dokladů starších povrchových úprav na fasádách zbylo. Je zřejmé, že tento proces nemá smysl opakovat do nekonečna. S úbytkem autentických nálezových situací klesá schopnost průzkumu zjistit historickou skutečnost. Je otázka, do jaké míry lze na základě v pořadí xtého průzkumu korigovat závěry průzkumů předchozích.

Na druhou stranu:

- Zdaleka ne u všech staveb se stavebněhistorický průzkum v souvislosti s obnovou fasád opravdu prováděl.
- Zejména u operativně prováděných průzkumů se často nedělal nebo nedochoval záznam.
- Některé průzkumy měly formu jednoho rýpnutí do fasády. Kvalita průzkumů je rozdílná a některé z hlediska současného poznání nevyhovují, ani když o nich existuje záznam.
- Poznání památkové péče se vyvíjí, takže i kvalitní starší průzkumy nesledovaly všechny informace, které nás nyní zajímají. Jde například o dokumentaci a průzkum povrchových

úprav kamenných konstrukcí a prvků, ale třeba i o barevnost historických okenních rámů. I u kvalitních starších průzkumů bývá důvod k aktualizaci a doplnění.

Průzkum barevnosti omítaných fasád se často ztotožňuje pouze s průzkumem omítek. Předmětem průzkumu by ale měla být také historická barevnost (povrchová úprava) kamenných prvků, konstrukcí a soch, včetně zaznamenávání a dokumentace dochovaných fragmentů nebo nepřímých důkazů existence. Pozornost zasluhují rovněž povrchové úpravy a barevnost výplňových prvků. Obecně by předmětem zájmu měly být všechny složky, které se podílejí na architektonické kompozici fasády.

Téměř úplně stranou pozornosti stojí materialita. Zaznamenávají se odstíny, ale už ne materiálová báze a zpracování povrchových úprav. Důvodem je obtížnost identifikace, k níž navíc bývá potřebná jiná kvalifikace, než jakou disponují badatelé věnující se poznávání dějin staveb. Materiálová báze a zpracování jsou nicméně velmi důležité jak pro dějiny staveb, tak pro případnou obnovu. Zanedbání materiality může také výrazně zkreslit interpretaci nálezové situace. Fládr není to samé co hnědá, šedý nátěr a šedé mramorování se významně liší.

5.3. Architektonická kompozice fasády

Fasáda je ucelenou architektonickou kompozicí. V souvislosti s architektonickým dědictvím to platí i pro fasády, jejichž výtvarná kvalita se odvíjí z jiných zdrojů, než je architektonická tvorba. Příkladem mohou být fasády lidového stavitelství.

Na architektonické kompozici fasády se podílejí všechny její složky. Výsledná podoba je dána spolupůsobením všech složek, to znamená, že každá složka se na celkové kompozici spolupodílí a je jí podřízena. Mezi jednotlivými složkami navzájem i mezi jednotlivou složkou a celkovou kompozicí existují vzájemné vazby.

Obr. 10: Vzhled, vlastnosti i způsob stárnutí jsou pro každý materiál charakteristické.

5.4. Význam materiality (materiálů a technologií)

V 80. letech bylo při obnově tradičních omítaných fasád hlavním předmětem zájmu formální barevné řešení. Užitým materiálům se věnovala minimální pozornost. Ve stereotypu návratu k „nejhodnotnějšímu" barevnému řešení neměla materialita systémové zařazení.

Od té doby došlo k významným posunům. Ukázala se propojenost materiálu, technologie, vzhledu a způsobu stárnutí. Užití adekvátního materiálu a technologie je předpokladem zachování věrohodného vzhledu historické fasády.

Při obnově historických staveb má užití tradičních materiálů význam samo o sobě pro uchování znalosti řemesla a výroby. Nebudou-li se tradiční materiály používat, jejich výroba se stane nerentabilní a časem se zastaví úplně. Nebudou-li k dispozici potřebné materiály ani lidé, kteří s nimi umějí pracovat, jsou teoretické traktáty o významu tradičních materiálů v památkové péči ztrátou času. Z tohoto důvodů je žádoucí užívání adekvátních tradičních materiálů požadovat nejen s ohledem na individuální potřebu jednotlivých obnov, ale zároveň také jako systémové opatření zajišťující primární dostupnost.

Představme si Boží muka, která byla každoročně bílena vápnem. Co je větší kulturní hodnotou? Nejstarší vrstva nebo skutečnost staletí udržované tradice? Nebo si představme barokní fasádu, která byla obnovována vápennými nátěry zhruba po třiceti letech, tedy například v roce 1700, 1730, 1760, 1790, 1820, 1850… Pokaždé jednobarevně a pokaždé v jiném odstínu. Je pro její současnou obnovu důležitější konkrétní odstín nebo skutečnost výtvarného řešení založeného na jednobarevnosti a optických kvalitách vápenného nátěru?

Památky je nejlepší obnovovat prostředky, kterými vznikly nebo kterými byly udržovány po rozhodující období své existence. Pouze použitím odpovídajících tradičních materiálů a postupů lze historické stavby obnovovat, aniž by se měnil jejich architektonický výraz. Pro každý materiál jsou totiž vlastnosti jako vzhled a způsob stárnutí charakteristické. Užití jiného materiálu se zákonitě projeví ve vzhledu i ve způsobu stárnutí. Soudobé materiálové alternativy mohou být srovnatelné funkčně, ale z hlediska památkové péče má užití tradičního materiálu hodnotu samo o sobě a je v principu nenahraditelné.

5.4.1. Fasády s pohledovými omítkami

Existují dvě základní skupiny omítkových fasád. První skupina zahrnuje fasády, u kterých je finální povrchová úprava tvořena krycím nátěrem. Obnova takových fasád spočívá ve vyspravení omítky a nátěru fasádní barvou. Druhou základní skupinu tvoří pohledové omítky, to znamená omítky, jejichž povrch „má být vidět". Povrch pohledové omítky je obecně opticky aktivnější než povrch tvořený fasádním nátěrem, protože jeho vzhled je dán množinou zrníček písku, kamínků a pojiva. Někdy se optický efekt posiluje probarvením, přidáním slídy či jiných přísad. Nejběžnějšími příklady pohledových omítek jsou sgrafita nebo tvrdé „kamenné" omítky užívané v první polovině 20. století. Podstatné je, že fasády tvořené pohledovými omítkami se nenatírají krycími nátěry. Krycí nátěr architektonickou kvalitu pohledových omítek zničí.

Obr. 11 a, b: Pohledové omítky jsou opticky živější než nátěr.

5.4.2. Význam vápenných technologií

Vápno patří spolu s dřevem, hlínou a kamenem k nejstarším stavebním materiálům. Vzhledem ke způsobu užití můžeme vápno spojit s počátky zděné architektury na našem území.

Vápenné technologie mají při obnově tradičních omítaných fasád výjimečné postavení. Až do počátku 20. století bylo vápno dominantně užívaným pojivem. Vápenné omítky a vápenné nátěry jsou nejčastější formou, se kterou se u historických fasád můžeme setkat. Četnost použití, historické opodstatnění a materiálová kompatibilita s historickým originálem ale nejsou jedinými důvody. Vápno má především vynikající vlastnosti, které novodobé funkční alternativy nemají. Navíc v sobě má i určitý symbolický význam. V současné době vápno vnímáme jako ušlechtilý přírodní materiál. Spojujeme si jej s architektonickým dědictvím. Oceňujeme je nejen kvůli technickým vlastnostem a vzhledu, ale také pro tradici individuální, mnohdy svépomocné přípravy. V tomto smyslu symbolizuje užití vápna názorový protiklad necitlivého technokratického přístupu k obnově památek.

Představa ušlechtilosti čistě přírodního materiálu vede v praxi k požadavku na užití „čistě“ vápenné malty nebo omítky. V tomto případě jde o nedorozumění. Čisté vápno je dosažitelné až moderní průmyslovou výrobou. „Čisté“ vápno není tím vápnem, které se v minulosti používalo. Primární surovina obsahovala příměsi a při lokálním vypalování v pecích se do vápna dostávaly další nečistoty. Takto znečištěné vápno mělo výhodnější vlastnosti než čisté. V případě potřeby lze doporučit modifikování vápenných malt přidáním pucolánů nebo metakaolinu.

Vápenné fasádní nátěry

Teze, že památky je nejlepší obnovovat prostředky, kterými vznikly nebo kterými byly udržovány po rozhodující období své existence, platí i pro materiál fasádních nátěrů. V principu by měl být užit materiál, který je u dané stavby doložen nebo který lze předpokládat na základě slohových, historických nebo regionálních souvislostí. Pro starší období bude výše uvedenému požadavku vyhovovat nejčastěji vápno. Pro stavby z přelomu

19. a 20. století a mladší však může být takovým autentickým materiálem i silikátový nátěr. Stále je ale třeba mít na paměti, že zdaleka ne pro všechny historické fasády je fasádní nátěr vhodný. Otázka vhodného materiálu fasádního nátěru je proto předmětná pouze pro tu část fasád, které je vhodné obnovovat nátěrem.

U staveb, kde se jedná o historicky podložené řešení, by se však měly vápenné nátěry užívat principiálně, a to z těchto důvodů:

- Vápenné nátěry mají estetické vlastnosti (vzhled, barevná škála, způsob stárnutí), které jiné materiálové systémy nedokáží plnohodnotně nahradit. Užití vápna je tak důležité pro zachování obou složek památkových hodnot: historické věrohodnosti i estetické kvality.
- Vápenné nátěry mají pozitivní technické vlastnosti, které jiné materiály nemají nebo je nemají v takové míře. Jedná se zejména o prodyšnost, možnost nátěry opakovat, mechanickou odstranitelnost (reverzibilitu) a konzervační účinek.

Teoretickou životnost fasádního nátěru nelze zaměňovat s životností tímto nátěrem obnovené fasády. Fasády se obvykle opravují z jiných důvodů než z důvodu dožití fasádního nátěru. Obvyklým důvodem je zašpinění, postříkání sprejem, vadný dešťový svod mající za následek opadávání omítky, statické poruchy, výměna oken či výkladců, případně celková obnova, v jejímž rámci dojde i na fasádu. Nic z toho nesouvisí s materiálem fasádního nátěru.

Životnost vápnem obnovených fasád je srovnatelná s životností fasád natřených jinými materiálovými systémy. Představa, že vápenné nátěry je nutno často obnovovat, není pravdivá. Každoroční bílení se týkalo lidové architektury a hospodářských staveb (v tomto případě i z důvodů dezinfekce). Stavebněhistorické průzkumy ukazují, že ve městech a u významných budov, jako jsou zámky nebo kostely, se vápenné nátěry obnovovaly zhruba ve stejné periodicitě, jako je tomu v současnosti, tedy zhruba po 20–30 letech. To potvrzuje i současná zkušenost.

V současné době se fasádní vápenné nátěry vyrábějí také průmyslově. S užitím průmyslově připravených vápenných nátěrů jsou vcelku dobré zkušenosti. Jejich použití lze doporučit zejména tam, kde k přípravě vápna a vápenného nátěru na místě nejsou podmínky.

5.4.3. Nové materiály a technologie

Každý materiál má specifické vlastnosti, které jej předurčují pro použití v určitých souvislostech. V tomto smyslu má užití novodobých materiálů a technologií v určitých situacích opodstatnění i v oblasti péče o architektonické dědictví.

V souladu s článkem 10 Benátské charty je vhodné v této souvislosti rozlišovat mezi novodobými alternativami a situacemi, kdy tradiční řešení není postačující. Benátská charta preferuje adekvátní historické materiálové a technologické řešení, ale říká, že v případě, že se *tradiční techniky ukázaly nepostačujícími, je možno zabezpečení památky provést všemi moderními technikami konzervace a konstrukce, jejichž účinnost byla prokázána údaji vědeckými a zaručena zkušeností*.

Obr. 12 a, b: Znojmo – dům čp. 4. Při bližším pohledu zjistíme, že prezentovaná kamenná ostění pocházejí odjinud a na tomto místě byla druhotně použita jako utilitární stavební konstrukce. Kvůli jejímu pohledovému uplatnění byly otlučeny barokní omítkové šambrány.

Preference odpovídajících historických materiálů a postupů je především pozitivní. Jejím smyslem je zachovat věrohodnou podobu památek a udržet znalosti a dovednosti, které by jinak zanikly. Není žádoucí, aby byly soudobými alternativami nahrazovány bez důvodu, který je z hlediska zachování architektonického dědictví relevantní.

5.5. Otázka prezentace prvků, konstrukcí a soch zhotovených z kamene

Kámen patří spolu s hlínou a dřevem k nejstarším a nejdůležitějším stavebním materiálům. S vědomím jistého zjednodušení lze konstatovat, že běžně dostupný kámen byl až do druhé poloviny 19. století vnímán jako jakýkoliv jiný stavební materiál a jako jiné stavební materiály byl omítán, natírán, mramorován, zlacen a jinak povrchově upravován. V době, která neměla k dispozici ocel ani železobeton, byl kámen nejvhodnějším materiálem pro konstrukci namáhaných prvků, jako jsou překlady, ostění, římsy a další. Proto se u většiny tradičních zděných staveb setkáváme s množstvím kamenných prvků, ale tyto prvky byly ve své době převrstveny pohledovou úpravou, která teprve tvořila součást architektonického řešení fasád či interiérů. Abychom si uvědomili propastný rozdíl oproti aktuálnímu vnímání, připomeňme přednášku prof. Mojmíra Horyny na konferenci *Obnova památek 2007 – Rekonstrukce nebo konzervace?* 20. 3. 2007 v Praze, při které konstatoval, že: *pohledové uplatnění povrchu pískovce je pro barokní architekturu něco naprosto nemyslitelného*.

Ve druhé polovině 19. století se pohled na stavební kámen začal měnit. I obyčejný a dostupný kámen začal být vnímán jako estetická kategorie. Příčin posunu vnímání bylo více. Jedním z nich byl rozpad kamene opatřeného neprodyšnými olejovými nátěry, které u solitérních venkovních plastik byly standardní úpravou. Při zpětném pohledu se zdá, že problém nebyl v olejovém nátěru, ale v kombinaci neprodyšného povrchu s vlhkostí. Ve své době to však byl argument pro odstraňování nátěrů z kamenných plastik. Hlavní příčinou odstraňování povrchových úprav kamene však byla romantická představa. Lomové zdivo bylo malebnější než omítané a více odpovídalo dobové představě středověku. V 19. století

Obr. 13 a, b: Renesanční portál v Litoměřicích a srovnatelný portál v Görlitz (Zhořelec). Portál v Litoměřicích odřený až na „holý kámen" reprezentuje praxi 20. století, portál v Görlitz ukazuje (rekonstruovaný) renesanční standard.

se tento posun uplatňoval u kamenných plastik a v rámci celkových puristických úprav středověkých památek. Podstatné je, že kamenné konstrukce byly obnažovány v rámci uceleného architektonického konceptu. Devatenácté století vtisklo památkám novou ucelenou identitu.

Hledisko architektonické kompozice se ale s koncem 19. století vytrácelo, až se ve dvacátém století pod vlivem analytického přístupu a později i estetiky funkcionalismu vytratilo úplně. Zavedenou praxí se stala pohledová prezentace povrchu jednotlivých kamenných prvků a konstrukcí. Kamenných stojek bez ohledu na celek portálu, horní vykonzolované části římsy bez ohledu na profilaci celku, okenních ostění bez vazby na architektonické tvarosloví fasády. Zcela se prosadila teze, „že kámen má být vidět, protože je to kámen". Tato teze se vžila tak hluboce, že i řada profesionálů se domnívala a stále se domnívá, že pohledové uplatnění povrchu kamenných konstrukcí koresponduje s historickou realitou.

Důsledky odírání kamenných konstrukcí, prvků a soch nezůstaly bez odezvy. Asi nejznámější reakcí je stať Václava Wagnera *Na původní kámen očistiti*, která byla publikována v roce 1937 časopisecky a v roce 1946 vyšla knižně spolu s dalšími Wagnerovými studiemi pod názvem *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*. Uveďme z ní pro představu alespoň některé myšlenky:

…každý tak zvaný restaurátor dosud horlivě brousí, škrabe, otlouká a dře kdejakou stopu barvy s profilů gotických žeber, s renesančních portálů, s kamenné plastiky všech dob v mylném domnění, že naše kamenná plastika a architektura od doby románské až do barokní užívala jen „čistého kamene".

Ohlédneme-li se v dějinách umění kamkoli a do kterékoli doby, vždycky nalézáme doklady barev na kamenné architektuře a plastice.

Obr. 14 a, b: Praha – ukázka nesmyslné prezentace povrchu kamenného konstrukčního prvku na úkor vnímání portálu a architektonické kompozice fasády.

Všechny způsoby technik barvení kamene nejsou ještě známy, poněvadž u nás nebyly dosud soustavně sledovány ani podrobně zaznamenávány. Je to však do budoucnosti novým úkolem dějin umění a zvláště ochrany památek.

Nesmí se zapomínati ani na to, že jsou slohová období, v nichž sice pouhá tektonická nutnost vedla k užívání kamene v architektuře pro překlady, celé okenní a dveřní rámy, klenáky, konzoly apod., ale tím nechtěla doba vyjádřiti onen článek odlišně od omítkové architektury okolní. Tak je na příklad pravidlem v rokoku a zvláště v klasicismu, že tělo stavby je modelováno jakoby z jediné hmoty, v níž se právě proto i takový kámen vesměs omítal, takže dnešní bezmyšlenkovité očištění až na čistý kámen je katastrofou pro výtvarný zjev této památky.

Václav Wagner považoval druhotné pohledové uplatnění povrchu kamenných konstrukcí za výtvarnou katastrofu v situaci, kdy povrch kamene byl kombinován s režnou omítkou srovnatelné barevnosti a struktury. Je vhodné si uvědomit, že v okamžiku, kdy se omítka opatří fasádním nátěrem ve výrazné barevnosti, naznačený konflikt se dramaticky prohloubí. Pro dramatické prohloubení katastrofy nicméně čeština nenabízí vhodný výraz.

Dochované povrchové úpravy kamenných prvků, konstrukcí a soch, případně jejich zbytky, jsou součástí historického originálu, mají kulturní hodnotu a je nezbytné je důsledně chránit – viz Metodický pokyn hlavního konzervátora NPÚ Ochrana povrchových úprav památek a jejich částí zhotovených z kamene ze dne 2. 12. 2004. Odstraňování dochovaných omítek a historických nátěrů z povrchu částí staveb zhotovených z kamene nebo z kamenných soch je neomluvitelným vandalismem.

Omítky a nátěry povrchů stavebních konstrukcí a soch mají v zásadě dvojí význam: kulturní (výtvarný, architektonický, historický) a ochranný.

Obnažený povrch kamene chátrá. Pohledové uplatnění tak vede u obnažených prvků k postupnému fyzickému zániku. V některých případech však požadavek pohledového uplatnění vede k likvidaci historického prvku okamžitě. U konstrukcí, u kterých se při jejich provádění počítalo s tím, že budou překryty pohledovou úpravou, nezáleželo na přesnosti provedení ani na estetických vadách materiálu. Dokud jsou překryty, je vše v pořádku. Ale nespočet památek byl již postižen následujícím schématem: zjistí se, že pod omítkou nebo nátěrem je kámen. Pod vlivem teze, že kámen má být vidět, se omítka nebo nátěr odstraní. Odhalená kamenná konstrukce vykazuje vady, které problematizují její pohledové uplatnění. To v důsledku vede k výměně originálního prvku za nový. Výsledkem takové nákladné a technicky obtížné operace je zbytečné zničení historického prvku ve prospěch úpravy, která bytostně odporuje historickému stavu.

Vápenné omítky a vápenné nátěry jsou velmi účinným, staletími prověřeným, historicky opodstatněným, šetrným, relativně laciným, dlouhodobě působícím a obnovitelným způsobem ochrany zděných stavebních konstrukcí, a to včetně prvků a konstrukcí zhotovených z kamene.

Povrchová úprava částí staveb zhotovených z kamene má zásadní význam pro zachování či obnovení historicky adekvátního vzhledu historických staveb. Protože v minulosti byly fasády koncipovány jako výtvarné celky a kamenné konstrukce byly svojí povrchovou úpravou zapojeny do architektonické kompozice, nelze bez obnovení odpovídající povrchové úpravy kamenných konstrukcí starší podobu/barevnost fasád rekonstruovat věrohodně. V této souvislosti je vhodné si uvědomit, že uplynulá desetiletí byla ve znamení návratů ke starší barevnosti, tedy k řešení, pro jehož výtvarnou podstatu je pohledové uplatnění povrchu kamene zpravidla závadou. Spojením kamene a natírané plochy dochází k tvrdému kontrastu, který zcela znehodnocuje historickou výtvarnou kompozici.

Jedním z výsledků diskuse o rekonstrukci nedochovaných povrchových úprav kamenných prvků je poznání, že je třeba rozlišovat mezi solitérními kamennými plastikami a částmi staveb včetně architektonické plastiky, protože tyto dvě skupiny se z hlediska vhodnosti či nevhodnosti rekonstrukce zaniklé omítky či nátěru objektivně liší.

Solitérní plastiky působí i po ztrátě povrchových úprav uceleným dojmem. Prezentací konstrukčního materiálu mnohdy získaly novou výtvarnou identitu. Ilustrativním příkladem mohou být sochy na Karlově mostě. Rekonstrukce původní povrchové úpravy by znamenala zánik již zažité nové identity. Zájem na zachování nové identity převažuje nad přínosem případné rekonstrukce původní úpravy, a to i proto, že pro věrohodnou rekonstrukci nejsou v tomto případě dostatečné podklady.

Slabinou uvedeného názoru je důsledek v podobě definitivního zániku podstatné části českého a moravského barokního sochařství. Barokní kamenné sochy působily na diváka svojí povrchovou úpravou. Výtvarná kvalita byla právě v tom, co prezentací konstrukčního

Obr. 15: Görlitz, Neißstraße 30 – barokní pískovcový portál z let 1727–1729 s rekonstruovanou barokní barevností, detail.

materiálu zaniklo. Protože naprostá většina české a moravské exteriérové volné plastiky o svoji pohledovou povrchovou úpravu v průběhu 20. století přišla, znamená systémová rezignace na možnost její rekonstrukce alespoň v některých případech definitivní vymazání barokního sochařského projevu z veřejných prostranství českých zemí.

Barevnost solitérní kamenné plastiky byla součástí uměleckého díla, což znamená, že byla individuálním tvůrčím činem. Pokud se nedochovala alespoň ve zbytcích nebo se o ní nezachovaly informace z jiných zdrojů (písemné zprávy, dobová obrazová dokumentace), nelze předjímat ani její charakter, natož konkrétní provedení.

U částí staveb, včetně architektonické plastiky, je situace odlišná. Ze skutečnosti, že plastika byla komponována jako součást – významový a výtvarný akcent – fasády, plyne, že její barevnost korespondovala s barevností fasády. Tato vazba mezi celkovou výtvarnou kompozicí a její součástí je silnější než konkrétní úprava, protože zůstávala zachována, i když se barevnost fasády, potažmo soch, v čase měnila. To znamená, že barevnost sochařské výzdoby lze při rekonstrukci starší barevnosti fasády věrohodně odvodit z celkového řešení. Včetně toho, že rekonstrukce starší podoby barevnosti fasád se může vztahovat k různým časovým vrstvám, tj. může mít různou konkrétní podobu a v návaznosti na to může být odlišná i věrohodná barevnost sochařské výzdoby. Námitka, že v detailu to mohlo být jinak, je oprávněná. Protiargumentem je skutečnost, že při rekonstrukci starší barevnosti fasády, která počítá s povrchovou úpravou kamenných prvků, je jakákoliv kompatibilní barevnost mnohem blíže reálně existujícímu historickému stavu než socha prezentovaná v konstrukčním materiálu. Námitka, že v některých případech není vhodné nebo možné se ke starší povrchové úpravě soch, portálů či jiných kamenných prvků vracet, je rovněž oprávněná. Jaký je ale potom smysl rekonstrukce starší barevnosti fasády? Pokud u některých součástí původní architektonické kompozice existují překážky pro rekonstrukci

starší barevnosti, pak je to důvod, aby se na rekonstrukci starší barevnosti rezignovalo a zvolilo jiné řešení, které kamenné prvky zapojí do celkové kompozice, aniž by rekonstruovalo jejich starší barevnost.

Při rekonstrukci zaniklé povrchové úpravy prvků a plastik zhotovených z kamene je opět velmi významné materiálové a technologické provedení. Rekonstrukce povrchové úpravy obvykle vyžaduje nejprve přípravu povrchu. Vlastní pohledová povrchová úprava se nanáší až na upravený povrch kamene. Nanesení například vápenného nátěru přímo na neošetřený povrch kamene vede k nežádoucímu pohledovému odlišení takto ošetřeného prvku, protože kámen má obvykle jinou strukturu než přilehlé omítky, což se při stejném nátěru projeví odlišným vzhledem. Dále je vhodné zdůraznit, že povrchové úpravy kamene zahrnují množství různých řešení: vápenné nátěry, olejové nátěry, různé typy mramorování, zlacení, omítky. Povrchové úpravy soch představují vysoce kvalifikovanou uměleckou práci, která byla ve své době ceněna více než vlastní sochařina. Natřít sochu zednickou štětkou je jistě špatně, ale to se v minulosti nedělalo a není důvod, aby se to dělalo v současné době.

V názoru na vhodnost rekonstrukce krycí povrchové úpravy kamene tam, kde se fyzicky nedochovala (byla v minulosti odstraněna), není shoda. V praxi se lze setkat s vyhroceně protichůdnými názory. Diskuse na toto téma probíhá.

Rekonstrukci nedochované povrchové úpravy kamenných konstrukcí a prvků lze nicméně doporučit zejména v případech, kdy:

- pohledové uplatnění povrchu kamene vede k jeho fyzické destrukci nebo požadavku výměny originálních kamenných prvků za kopie z pohledových důvodů;
- prezentace kamenných prvků vytržených ze souvislostí poškozuje vzhled a vnímání architektonického díla (části říms, stojky portálů, ostění zbavená šambrán, žebra středověkých kleneb, sochařská výzdoba vytržená z kontextu architektonického řešení aj.);

Obr. 16 a, b: Görlitz, Peterstraße 7 – bez zahrnutí konstrukcí, prvků a soch zhotovených z kamene nelze rekonstruovat barevnost starších období věrohodně.

- je navrhována rekonstrukce staršího barevného řešení architektonického celku, součástí jehož ideové, historické a výtvarné podstaty je překrytí prvků zhotovených z kamene sjednocující povrchovou úpravou.

5.6. Restaurování a konzervování architektury

Při obnově fasád staveb s kulturní hodnotou se lze setkat s pracemi, které nejsou restaurováním ve smyslu zákona, ale mají zvláštní nároky na kvalitu provedení. Jsou restaurováním v úrovni řemesla. Takové práce je potřeba ošetřit jak z hlediska zajištění potřebné kvalifikace, tak rozpočtově, protože jsou náročnější než standardní řemeslné provedení. Protože termín „restaurování“ má v souvislosti s kulturními památkami vedle věcného i právní význam, není vhodné jej pro takové práce použít. Používají se opisy jako „provedení restaurátorským způsobem“, „pod dohledem restaurátora“ nebo „kvalifikované řemeslo“. Těmto opisům je ale potřebné specifikovat obsah, aby bylo jasné, co a v jaké kvalitě je jejich předmětem.

6. Témata k diskusi

1) Architektonické dědictví má pro společnost význam. V České republice požívá právní ochranu pouze vybraný segment památkového fondu. Právní ochrana vybraného segmentu neznamená, že ostatní části památkového fondu nevyžadují pozornost a kvalifikovaný přístup. V souladu s *Úmluvou o architektonickém dědictví Evropy* je v zájmu společnosti kvalifikovaně pečovat o památkový fond v celém rozsahu, i když tento veřejný zájem je právně ošetřen a garantován pouze v případě jeho chráněné části.

2) Zadání – tedy formulace toho, co a proč se má být cílem obnovy – je prvním krokem přípravy a zároveň krokem nejvíce předurčujícím výsledek. Jeho formulaci je proto žádoucí věnovat pozornost:
   - zadání nejvíce předurčuje výsledek,
   - formulace zadání je proces,
   - zadání není samozřejmé, a je proto potřeba o něm přemýšlet,
   - k formulaci zadání jsou potřebné informace,
   - pro formulaci zadání je přínosná účast odborníků.

3) Pokud je fasáda součástí většího celku, například náměstí, je vhodné, aby se při koncipování obnovy přiměřeně přihlíželo i k hodnotě a charakteru okolního prostředí. Urbanistický celek je památkou sui generis, má své vlastní hodnoty a charakteristiky. Čím je kulturní hodnota urbanistického celku výraznější, tím více je vhodné ji při formulaci zadání obnovy jednotlivých fasád zohledňovat.

4) Fasáda je ucelenou architektonickou kompozicí – výtvarným celkem. Na architektonické kompozici fasády se podílejí všechny její složky. Výsledná podoba je dána spolupůsobením všech složek, to znamená, že každá složka se na celkové kompozici spolupodílí a je jí podřízena. Mezi jednotlivými složkami navzájem i mezi jednotlivou složkou a celkovou kompozicí existují vzájemné vazby. Způsob prezentace omítaných

ploch a povrchová úprava obnažených kamenných konstrukcí a sochařské výzdoby spolu historicky a výtvarně úzce souvisejí. Ztotožňovat architektonické řešení fasád pouze s barevností omítaných ploch není správné. Stejnou pozornost ve vztahu k celkové kompozici je potřeba věnovat výplňovým prvkům, konstrukcím zhotoveným z kamene a (sochařské) výzdobě. V úvahu je vhodné brát také architektonické řešení střechy, protože u historických staveb tvoří fasády se střechou pohledový celek.

5) Východiskem úvah o cílech obnovy by měla být v principu dochovaná podoba, nebo – není-li existující podoba příznivá – nejmladší hodnotná vrstva.

6) Zachování (rehabilitace, restaurování) existující podoby fasády je žádoucí zejména v situacích, kdy se dochovala architektonicky kvalitní redakce 19. nebo 20. století.

7) Zažitost a stabilita vzhledu v čase je jedním z atributů památek. Z hlediska prezentace architektonického dědictví není žádoucí, aby se vzhled fasád při každé obnově výrazně změnil.

8) Rekonstrukce starší podoby (barevnosti) fasád je legitimním, nikoliv samozřejmým prostředkem památkové péče a je podmíněna více předpoklady, zejména:
   - Návrat ke starší podobě památky nesmí vyvolat zničení existujících kulturních hodnot, jmenovitě mladších hodnotných vrstev. Kulturní hodnoty, které by mohla rekonstrukce starší podoby ohrozit, se mohou vázat i na kvalitu dochovaného prostředí a celkové pohledy.
   - Pro rekonstrukci by měly existovat ještě jiné závažné důvody než zjištění starší podoby a její hodnota.
   - Rekonstrukce musí být podložena dostatečným poznáním, to znamená, že podobu, ke které se chceme vrátit, musíme bezpečně znát (ne si ji vymýšlet).
   - Rekonstrukci musí být reálné provést věrohodně.
   - Někdy se připomíná ještě páté kritérium, a to časový odstup. Obecně platí, že čím menší časový odstup, tím méně problematická je rekonstrukce.

9) Zadání by mělo být nejen formulováno, ale také zdůvodněno. Věcné zdůvodnění je mimo jiné efektivní kontrolou jeho podloženosti.

10) Pokud to má v daném případě smysl, je vhodné, aby cíle obnovy specifikovaly formu, kterou jich má být dosaženo. Platí to zejména pro restaurování a konzervování.

11) Součástí formulace cílů obnovy mají být principiální požadavky na materiálové a technologické řešení.

12) Kvalifikovaná obnova fasád je podložena poznáním. Toto poznání je zprostředkováváno průzkumy. Čím významnější stavba, tím důležitější je poznání historického stavu, a tedy i zpracování průzkumu. V souvislosti se stavbami s kulturní hodnotou je vhodné chápat stavebněhistorický průzkum jako standardní součást přípravy obnovy fasád.

13) Před zadáním průzkumu je vhodné nejprve ověřit, zda nejsou k dispozici stavebně-historické průzkumy provedené v minulosti. V případě, že existuje kvalitní starší průzkum, měl by být využit a v případě potřeby aktualizován či doplněn.

14) Aby mohla být ověřena existence starších průzkumů a tyto průzkumy využity, je třeba jejich systematická a veřejně dostupná evidence a uložení. Průzkum, který není dostupný tak, aby mohl být využit při přípravě obnovy, jako by neexistoval.

15) Průzkum a dokumentace fasády mají smysl pro poznání, které přinášejí, a pro zachycení a uchování informací, které často při následných stavebních obnovách beze zbytku zanikají. Průzkum a (operativní) dokumentace nálezových situací jsou potřebné, i když nemají přímou vazbu na prováděnou obnovu.

16) Průzkum by stejně jako návrh obnovy měl vycházet z poznání a pochopení celku architektonické kompozice fasády. Měl by obsáhnout všechny složky, které se podílejí na architektonické kompozici fasády, tedy kromě omítek i kamenné konstrukce a výplňové prvky. Je žádoucí, aby si průzkum všímal materiality povrchů.

17) Destruktivní formy průzkumu musí být odpovědně zvažovány.

18) Informace o podobě fasády (dochované i starší) by měly být nejen zachyceny průzkumem, ale na místě je také žádoucí uchovat alespoň relevantní vzorky nálezových situací. Zachování nálezových situací je důležité pro případné revizní průzkumy v budoucnu i pro obecné zachování fyzických dokladů o minulosti.

19) Stavebněhistorický průzkum nelze automaticky ztotožnit s návrhem obnovy. Je třeba rozlišovat mezi objektivně zjištěnými skutečnostmi, jejich interpretací a formulováním doporučení pro obnovu. Průzkum je pouze jedním z více relevantních podkladů pro úvahu o vhodném řešení a nenahrazuje zadání obnovy.

    Zadání obnovy fasád by z hlediska památkové péče mělo zohlednit ještě další kritéria, zejména:
    - hodnotu dochovaného stavu,
    - hodnotu mladších časových vrstev,
    - reálnost věrohodné rekonstrukce starší podoby fasády,
    - důvody pro rekonstrukci starší podoby fasády,
    - důsledky rekonstrukce starší podoby fasády,
    - souvislosti okolního prostředí,
    - hodnotu objektu a od ní se odvíjející odpověď na otázku, do jaké míry je v daném případě podstatná znalost konkrétního řešení (významná autorská díla) a kdy postačí aplikace neutrálního slohového řešení vycházejícího ze srovnatelných analogií,
    - hledisko ochrany historického originálu a eliminace rizik jeho znehodnocení (např. při úvaze, zda odkrýt nebo neodkrýt venkovní renesanční sgrafita).

20) Restaurování je jednou z ustálených obecných forem kvalifikované obnovy hmotného kulturního dědictví. Je to obecný princip, který má v památkové péči uplatnění bez ohledu na uměleckou kvalitu předmětu. V některých případech je restaurování fasády nejvhodnější formou obnovy. Protože u památkově chráněných staveb omezuje platná právní úprava restaurování pouze na umělecké a uměleckořemeslné části kulturních památek, užívá se pro restaurování v úrovni řemesla v praxi termín „restaurování architektury". Restaurování architektury je nutno ošetřit podmínkami a požadavky v zadání nebo v projektové dokumentaci.

21) Základem moderní památkové péče je úcta k dochovanému historickému originálu. Ochrana dochovaných historických konstrukcí, prvků, povrchů a nálezových situací je prioritním úkolem památkové péče. V případě fasád se to týká dochovaných výplňových prvků, historických omítek a historických povrchových úprav, a to včetně povrchových úprav kamene – viz Metodický pokyn hlavního konzervátora NPÚ *„Ochrana povrchových úprav památek a jejich částí zhotovených z kamene"*. Zvláštní pozornost je žádoucí věnovat ochraně dosud dochovaných autentických situací dokládajících vrstevnatost historických povrchových úprav.

22) Kamenné prvky, konstrukce a plastiky byly v minulosti opatřovány krycími povrchovými úpravami. Existuje více různých typů povrchových úprav – např. omítky, nátěry, mramorování, zlacení. Krycí povrchové úpravy měly funkci ochrannou a výtvarnou. Ve své výtvarné funkci byly až do druhé poloviny 19. století standardní a pohledově nezbytnou součástí architektonického řešení fasád. Pokud se má obnovit barevné řešení z této doby, je zachování, případně rekonstrukce, nedochovaných povrchových úprav kamenných konstrukcí a soch předpokladem věrohodnosti.

23) Od druhé poloviny 19. století začíná být kámen vnímán jako estetická kategorie. Dosavadní povrchové úpravy se přestávají obnovovat nebo se záměrně odstraňují. Zatímco pro 19. století je charakteristická prezentace povrchu kamenných konstrukcí v rámci celkových architektonických redakcí památek, ve 20. století dochází k pohledové prezentaci jednotlivých konstrukčních prvků bez vazby na architektonické tvarosloví. V některých případech získaly památky odstraněním historických povrchových úprav kamenných konstrukcí a soch novou hodnotnou výtvarnou identitu. To se týká zejména solitérních kamenných plastik a celkových architektonických redakcí 19. století (např. chrám Matky Boží před Týnem).

24) V otázce rekonstrukce povrchových úprav prvků a konstrukcí zhotovených z kamene není v odborné veřejnosti shoda. Rekonstrukci nedochované povrchové úpravy (omítky, případně nátěru na upravený povrch) nicméně lze doporučit zejména v případech, kdy:
   - pohledové uplatnění povrchu kamene vede k jeho fyzické destrukci nebo požadavku výměny originálních kamenných prvků za kopie z pohledových důvodů,

- prezentace kamenných prvků vytržených ze souvislostí poškozuje vzhled a vnímání architektonického díla (části říms, stojky portálů, kamenná ostění, žebra středověkých kleneb, sochařská výzdoba pohledově odtržená od stavby, aj.),
- barevnost fasády je rekonstrukcí staršího architektonického (barevného) řešení fasády, součástí jehož ideové, historické a výtvarné podstaty je překrytí prvků zhotovených z kamene sjednocující povrchovou úpravou.

25) Kombinace rekonstrukce starší barevnosti na omítkách s pohledovým uplatněním povrchu odřeného kamene je úprava, která nemá historické opodstatnění a je vadná i architektonicky, protože poškozuje výtvarnou kompozici fasády. Pokud u některých součásti původní architektonické kompozice existují překážky pro rekonstrukci starší barevnosti, pak je to důvod, aby se na rekonstrukci starší barevnosti rezignovalo a zvolilo jiné řešení, které kamenné prvky zapojí do celkové kompozice.

26) Vápenné omítky a nátěry jsou nejefektivnějším způsobem ochrany kamenných konstrukcí a prvků, které takovou úpravu v době svého vzniku předpokládaly. Povrch kamene zbavený ochranné vrstvy a vystavený povětrnosti degraduje.

27) Navrhované barevné řešení by mělo být historicky korektní. Obnova historické barevnosti by měla korespondovat s reálně existující historickou podobou, tj. nemělo by docházet ke kombinacím neslučitelných časových vrstev.

28) S výjimkou nejobecnějších tezí neexistuje materiál, postup ani poučka, které by bylo možno doporučit pro jakoukoliv stavbu. Každé doporučení je nutně vázáno na určité podmínky a předpoklady, za kterých platí.

29) Památky je nejvhodnější obnovovat prostředky, kterými vznikly a kterými byly udržovány po rozhodující období své existence. V oblasti péče o architektonické dědictví platí apriorní preference odpovídajících tradičních materiálů a postupů. V souvislosti s omítanými fasádami se to týká zejména vápenných technologií. Nové materiály a postupy je ve shodě s Benátskou chartou vhodné použít až v situacích, ve kterých tradiční materiály a postupy nejsou dostatečné. Podmínkou je, aby takové materiály a technologie byly podloženy vědeckým poznáním a dostatečnou zkušeností.

30) Materiálovému a technologickému hledisku je nezbytné věnovat stejnou pozornost jako barevnému řešení a respektování odpovídající barevné škály. Pro výtvarné vyznění fasád mají užité materiály a jejich zpracování klíčový význam. Rozhodnutí, zda obnovit pohledovou omítku či přistoupit k fasádnímu nátěru, respektive zda užít nátěr vápenný či silikátový, je v této souvislosti důležitější než výběr konkrétního odstínu z odpovídající barevné škály.

31) Existují dva základní typy omítkových fasád. Fasády, jejichž výtvarné působení je založeno na pohledovém uplatnění povrchu omítek (např. tvrdé „kamenné“ omítky).

Druhou možností jsou fasády, u kterých tvoří pohledovou vrstvu fasádní nátěr. Mezi pohledovými a natíranými fasádami je zásadní rozdíl. Skutečnost, zda omítka je či není pohledová, je třeba vždy ověřit a zohlednit v řešení. U pohledových omítek není krycí nátěr přijatelný.

32) Pro fasády, které byly v minulosti obnovovány vápennými nátěry, je vápenný nátěr nejvhodnějším materiálem i v současnosti. Nahrazování vápna jinými materiálovými alternativami není žádoucí.

33) Pro některé stavby a pro některá celá slohová období je charakteristická jednobarevnost fasád. Platí to zejména pro architekturu historizujících slohů. V těchto případech je vhodné na jednobarevném řešení trvat.

34) K principům moderní památkové péče patří úcta k dochované historické patině a stopám stárnutí. V případech, které jsou odůvodněny estetickou a emocionální kvalitou dochované podoby, je vhodné usilovat o konzervaci existujícího stavu. Konzervace dochované podoby je aktuální zejména v případě torzální architektury.

35) Preference tradičního způsobu přípravy se týká i malt. Tam, kde je to možné, je vhodná příprava na místě. V případě, že k míchání na stavbě objektivně nejsou podmínky, je užití prefabrikovaných maltových směsí přijatelné za předpokladu dosažení požadovaných vlastností výsledné malty. Rezignace na přípravu na staveništi by neměla vést k použití malty s jinými, méně příznivými nebo nepříznivými vlastnostmi.

36) V případě provádění fasád z pohledových omítek lze doporučit v zájmu dodržení stejnorodé barevnosti užití prefabrikované omítkové směsi namíchané „na míru“.

37) Sanační omítky mají vlastnosti, které jsou v určitých situacích žádoucí i při obnově architektonického dědictví. Jejich bezmyšlenkovitá a někdy zcela bezohledná aplikace architektonické dědictví poškozuje. Největším problémem je likvidace hodnotných historických omítek a povrchových úprav, která je s jejich aplikací spojena. Sporných rovin je ale více.

K využití potenciálu sanačních omítek v oblasti architektonického dědictví bez toho, aby je jejich aplikace poškozovala, lze doporučit:

- Posilovat vědomí, že v případě architektonického dědictví musí případná aplikace sanačních omítek vyhovět jak technickým, tak kulturním hlediskům a že ve specifických situacích může být z kulturních důvodů nepřijatelná.
- Posilovat vědomí, že sanační omítky neodvlhčují ani neodsolují, ale jsou doplňkovým opatřením k ošetření povrchu.
- Posilovat vědomí, že zvýšená vlhkost a poruchy působené zasolením se dají sanovat pouze odstraněním příčin.

- Posilovat vědomí, že kvalifikovaný návrh sanačních opatření vyžaduje zjištění příčin poruch. V oblasti architektonického dědictví musí projektová příprava zahrnout také zjištění kulturních hodnot, které je třeba při návrhu řešení respektovat.
- Preferovat historicky odpovídající řešení a použití sanačních omítek zvažovat pouze v situacích, ve kterých tradiční řešení není postačující.

Obr. 17 a, b: Opuková socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli katedrály sv. Víta v Praze připisovaná Jindřichu Parléřovi je z opuky a dochovalo se na ní sedm vrstev historických polychromií. Barokní kamenná socha sv. Floriána tvoří výzdobu fasády kláštera v rakouském Dürnsteinu. Odřeme je až na kámen?

Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, z. s.

V roce 1994 se zformovala skupina několika odborníků, jejichž profese souvisely s obnovou a ochranou památkových objektů. Shodli se na tom, že chybí pravidelný kontakt památkářů, technologů konzervace památek, projektantů a pracovníků organizací, kteří obnovu stavebních památek provádějí. To často vedlo k chybné komunikaci mezi uvedenými skupinami, k podceňování či naopak přeceňování jednotlivých profesí, k nerespektování přírodovědných zákonů nebo umělecko-historických pravidel. Na základě jednání bylo rozhodnuto o založení Společnosti pro technologie ochrany památek – STOP jako nezávislého sdružení fyzických a právnických osob, jehož cílem je hledat společná umělecko-historická a technologická řešení problémů péče o památky.

Od roku 1996 organizuje společnost **osvětové a vzdělávací akce** – semináře a odborná pracovní setkání (doplněná o experimenty, ukázky historických technologií), workshopy, exkurze a odborné kurzy. Hlavní aktivitou jsou semináře a odborná setkání, kde na vybraná témata přednášejí odborníci různých profesí. Program má většinou ustálené schéma: teoretické základy, vyjádření památkářů, technologické hledisko, informace o konkrétních praktických zkušenostech. Na seminářích je věnován také prostor diskuzím i polemikám mezi zastánci různých názorů na danou problematiku.

Společnost vydává vlastní **odborné publikace** na témata dotýkající se ochrany památek: např. sborníky ze seminářů, odborných setkání a workshopů, odborné monografie. Od r. 1997 vychází Ročenka STOP a od r. 1999 časopis Zpravodaj STOP.

STOP nabízí organizacím, školám, výzkumným ústavům, památkovým institucím, projekčním kancelářím a výrobním či dodavatelským firmám možnost uzavřít smlouvu o přidruženém členství. Přidružení členové získávají aktuální informace o všech aktivitách společnosti. STOP svým členům poskytuje informační servis, který obsahuje publikační výstupy společnosti – sborníky seminářů, časopis Zpravodaj STOP, texty kurzů apod. Podle dohody jsou jim poskytovány slevy na pořádané akce.

Další údaje o společnosti, aktuální informace o připravovaných akcích a publikacích jsou uvedeny na webových stránkách **http://www.pamatky-stop.cz/**.

Sborník přednášek z odborného semináře
Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, z.s.
© STOP 2016